

Θεμιστοκλής Σ. Ξανθόπουλος

Ηρώων Πολυτεχνείου 9, 15780 Πολυτεχνειούπολη Ζωγράφου Τηλ. 210-7722265

Κεφαλληνίας 8, 14563 Κηφισιά, Τηλ. 210-8010413, Fax. 210-8010414

e-mail: thxanth@central.ntua.gr

Αθήνα Μάρτιος 2010

Αστική Δημοκρατία και Αυτοκρατορία της Αγοράς Δοκίμιο για κριτική και διαβούλευση

	ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ	Σελίδα
2.	Ελευθερίες και εγκλωβισμοί στο κοινωνικοοικονομικό και επιστημονικό γίγνεσθαι	2
	ΕΙΣΑΓΩΓΗ	2
α.	Τα προλεγόμενα της κοινωνικής και οικονομικής Ιστορίας (1.000.000 έως 5.000 χρόνια π.Χ.)	4
	➤ Τα πρώτα 900 χιλιάδες χρόνια του αδύναμου, ακοινώνητου και ελεύθερου homo sapiens	4
	➤ Τα 90.000 χρόνια της μεγάλης μετανάστευσης και των πρώτων αταξικών κοινωνικών μονάδων	6
	➤ Ανακάλυψη της γεωργοκτηνοτροφίας και κοινωνική συγκρότηση σε φυλές	8
	➤ Η εμφάνιση της «Ιστορίας»	10
β.	Ανθρώπινες κοινωνίες: Εξειδίκευση, διαβάθμιση και διαστρωμάτωση	11
	➤ Οι κοινωνίες ως δίκτυα εξουσιών, φιλοδοξιών, ακολούθων αλλά και άδολης επικοινωνίας	11
	➤ Καταμερισμός εργασίας, εξειδικεύσεις και διαβαθμίσεις	13
	➤ Από τη διαβάθμιση στη διαστρωμάτωση	14
	➤ Εμπειρικές προσεγγίσεις της μετάπτωσης και λογικά κενά	15
γ.	Μορφές και πηγές της κοινωνικής εξουσίας	17
	➤ Συνήθης διάκριση και μορφολογία	17
	➤ Οι θρησκευτικές και κοσμικές ιδεολογικές πηγές	18
	➤ Ανάγκες διαβίωσης και οικονομικές πηγές εξουσίας	19
	➤ Η στρατιωτική εξουσία	20
	➤ Κοινωνικά δομημένες ή δεσποτικές πολιτικές εξουσίες	21
	➤ Ανατρεπτικά ιστορικά παραδείγματα	22
δ.	Έρευνα και Επιστήμες, Τεχνικές και Τεχνολογία	24
	➤ Από το υπάρχειν στο κυριαρχείν	24
	➤ Επιστήμες, Τεχνικές και Τεχνολογία	25
	➤ Ιδεολογία και πρακτική της έρευνας	26
ε.	Πανεπιστήμια και Οικονομική	27
	➤ Γενετικός κώδικας και ανανεωτικές δομές	27
	➤ Το πολύπλοκο των οικονομικών επιστημών	28
	➤ Η οικονομική των φτωχών και η παγίδα του χρηματιστηριακού τζόγου	30
στ.	Οι σπουδές της νέας γενιάς	31
	➤ Το Ευρωπαϊκό κεκτημένο	31
	➤ Ο αφαιρετικός πολλαπλασιασμός της μεταλυκειακής εκπαίδευσης	33
	➤ Το κοινωνικοοικονομικό λάθος και η εξελικτική ζημιά	37
	➤ Οι επιλογές της νέας γενιάς στις οικονομικές επιστήμες και το τελικό πολιτικό ερώτημα	39

2. Ελευθερίες και εγκλωβισμοί στο κοινωνικοοικονομικό και επιστημονικό γίγνεσθαι

Εισαγωγή

Τον περασμένο Δεκέμβρη, (2009), έθεσα υπόψη συναδέλφων, συνεργατών και κάθε ενδιαφερομένου¹, για κριτική και διαβούλευση, το δοκίμιο του πρώτου, εισαγωγικού κεφαλαίου, στο γενικό θέμα «Αστική Δημοκρατία και Αυτοκρατορία της Αγοράς». Ευχαριστώ θερμά όλους σας για την τιμή της ηλεκτρονικής σας επίσκεψης² και τα πολύ χρήσιμα σχόλια, τις διορθώσεις και τις συμπληρώσεις σας. Το ενδιαφέρον σας με στήριξε και σήμερα θέτω υπόψη σας το δοκίμιο του δεύτερου κεφαλαίου, μια σκιαγραφία των ελευθεριών και των εγκλωβισμών που άένα δημιουργούμε και μετασχηματίζουμε στον ζωτικό κοινωνικο-οικονομικό και επιστημονικό χώρο μας, κατά τη μακριά προϊστορική και ιστορική διαδρομή μας.

Με μέτρο τις εμπειρίες των απλών ανθρώπων και στηριζόμενος στην πολύτιμη συνεργασία λίγων φίλων οικονομολόγων κοινωνιολόγων και ιστορικών, προσπάθησα να συνοψίσω τα προλεγόμενα της ιστορίας μας, τις μετέπειτα δομές και μορφές των κοινωνιών και των εξουσιών μας, τις σημερινές επιστημονικές δυνατότητες προσέγγισης της οικονομικής πραγματικότητας και το πεδίο της δύσκολης μάχης της νέας γενιάς για τις σπουδές της.

Αν πράγματι επιθυμούμε να θεμελιώσουμε σε γερές και κατανοητές βάσεις την ελεύθερη επιλογή μας για ένα νέο, καλύτερο τρόπο ζωής, στα πλαίσια μιας ουσιαστικά συμμετοχικής δημοκρατίας, αν θέλουμε να πειστούμε και να πείσουμε για το εφικτό αυτής της αλλαγής, οφείλουμε πρώτα να καταλάβουμε πως ξεκινήσαμε, τι περίπου συνέβη κατά τη διάρκεια της μακριάς, αδέσμευτης και ελεύθερης χρονικής και χωρικής προϊστορικής διαδρομής του homo sapiens, μέχρι τον πρώτο εγκλωβισμό του στη διατροφική επανάσταση της γεωργοκτηνοτροφίας. Παράλληλα πρέπει να προσεγγίσουμε τις μορφές και τις πηγές της κοινωνικής εξουσίας που δημιούργησε αυτός ο συνδυασμός ευφορίας και εγκλωβισμού στη διατροφική αφθονία, με τη συμμετοχή ή την ανοχή μας ή που εξαναγκαστήκαμε να αποδεχθούμε. Αυτό είναι και το αντικείμενο των τριών πρώτων ενοτήτων αυτού του

¹ Στην ίδια διεύθυνση www.itia.ntua.gr/el/docinfo/938 του Μετσόβιου Πολυτεχνείου

² Υπήρξαν 1500 ηλεκτρονικές επισκέψεις μέχρι σήμερα.

κεφαλαίου, μια απόπειρα να επικοινωνήσουμε διαλεκτικά με την προϊστορία μας και τις κυρίαρχες δομές της μετέπειτα κοινωνικής πραγματικότητας.

Ζούμε καθημερινά τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στη χώρα μας, την αύξηση της ανεργίας και της φτώχειας, τις εθνικές και ατομικές ζημιές από τις διαχρονικές παθογένειες του παραγωγικού και εισπρακτικού μας συστήματος. Ο απλός πολίτης της μικρομεσαίας Ελλάδας βομβαρδίζεται από τα περί επικείμενης γενικής χρεωκοπίας, φοβάται για το μεροκάματο και δίκαια χρεώνει σε μας τους εκάστοτε κρατούντες την κύρια ευθύνη, τη συρρίκνωση των δυνατοτήτων προκοπής των παιδιών του, το ξόδεμα από το μέλλον τους.

Είτε μας αρέσει είτε όχι, διαπιστώνουμε ότι οι πολύπλοκοι και αμείλικτοι μηχανισμοί της οικονομικής συνιστώσας της κοινωνίας, επηρεάζουν άμεσα το περιεχόμενο και την πρακτική εφαρμογή του κοινωνικού συμβολαίου και συνακόλουθα την ατομική μας ζωή. Αισθανόμαστε συνακόλουθα την ανάγκη να κατανοήσουμε τις βασικές αρχές λειτουργίας της κοινωνίας και της οικονομίας, τόσο για την ασφαλέστερη δική μας πορεία όσο και για τη διαμόρφωση θέσεων και παρεμβάσεων στο συλλογικό γίνεσθαι. Όμως, όχι μόνο ζαλιζόμαστε από τις αντιφάσεις και τις ασάφειες, αλλά και διαπιστώνουμε με αγανάκτηση σε κάθε οικονομική και συνακόλουθη κοινωνική κρίση ότι οι θεωρίες και οι προβλέψεις διαψεύδονται ενώ η οικονομική επιστήμη τηρεί αιδήμονα σιγή.

Διαπιστώνουμε σε τελευταία ανάλυση, ότι οι «σοφοί» γκουρού και οι πανίσχυροι ναοί της «Αγοράς», πέφτοντας έξω στα δικά τους προγνωστικά και συστάσεις, φορτώνουν στους κοινωνικά ασθενέστερους την αποτυχία τους και τον οικονομικό λογαριασμό. Ζώντας λοιπόν την εκρηκτική πρόοδο των επιστημών και της τεχνολογίας και τις δημιουργούμενες ψευδαισθήσεις περί πρόγνωσης και πρόληψης όλων των δεινών, πρέπει να προσεγγίσουμε τις δομικές τους έννοιες και τις σημερινές δυνατότητές τους όταν εφαρμόζονται στα πολύπλοκα προβλήματα της καθημερινής μας ζωής, και της δραματικής για τους μη έχοντες, οικονομικής επικαιρότητας. Αυτό είναι και το αντικείμενο των «δ» και «ε» ενοτήτων του παρόντος κεφαλαίου.

Οφείλουμε τέλος παράλληλα και εξ αρχής να ενημερώσουμε τη νέα γενιά για τις πανεπιστημιακές της σπουδές, τη σημερινή ωμή ευρωπαϊκή -και όχι μόνο- πραγματικότητα. Να σκιαγραφήσουμε τα πολλά και πιεστικά διλήμματα επιλογών,

τόσο γενικής ποιοτικής φύσεως όσο και εξειδίκευσης και το πεδίο της δύσκολης γνωσιολογικής μάχης που καλούνται να δώσουν οι φοιτητές μας, εάν επιλέξουν την ενδιαφέρουσα και κρίσιμη για την εποχή μας περιοχή των οικονομικών επιστημών. Το προσπάθησα και ως παλιός δάσκαλος, στην τελευταία (στ) ενότητα του δοκιμίου αυτού.

Στα επόμενα πέντε κεφάλαια, ευελπιστώ να σκιαγραφήσω κατά χρονολογική σειρά, τις σημαντικότερες ευρασιατικές κοινωνίες, εξουσίες και οικονομίες, από την πρώτη εμφάνιση της γεωργοκτηνοτροφίας, εδώ και 12.000 χρόνια, μέχρι σήμερα. Πριν επιχειρήσουμε τη σύνθεση ορισμένων πρακτικών συμπερασμάτων και προτάσεων διεξόδου, θεώρησα ηθικά επιβεβλημένα -δεν μπορείς να καταδικάζεις μόνο εκ του αποτελέσματος- αλλά και επιχειρησιακά αναγκαία την κατανόηση των πηγών και των δράσεων αυτής της κοινωνικοοικονομικής εξέλιξης που κατέληξε στην κρατούσα χυδαία κοινωνική και οικονομική συνιστώσα της «Αυτοκρατορίας της Αγοράς».

α. Τα προλεγόμενα της κοινωνικής και οικονομικής Ιστορίας (1.000.000 έως 5.000 χρόνια π.Χ)

➤ Τα πρώτα 900 χιλιάδες χρόνια του αδύναμου, ακοινωνήτου και ελεύθερου homo sapiens

Σύμφωνα με τις μέχρι σήμερα ανθρωπολογικές γνώσεις μας, το είδος μας, των ανθρωποειδών πρωτευόντων (ανθρωπίδων), πρωτοεμφανίστηκε πριν από δέκα εκατομμύρια χρόνια περίπου. Ένα από τα γένη του είδους μας, το δικό μας γένος «homo» εμφανίστηκε πριν από 2.5 εκατ. χρόνια περίπου και στη συνέχεια διασπάστηκε σε κλάδους, (habilis, erectus, floresiensis, neanderthalensis, sapiens -ο δικός μας-, κ.λπ.). Οι κλάδοι αυτοί συνυπήρξαν, αλλά πλην του δικού μας κλάδου, όλοι οι άλλοι κάποια χρονική περίοδο εξαφανίστηκαν, άρα φαίνεται ότι ανατρέπεται η άποψη περί γραμμικής βιολογικής εξέλιξης του σημερινού ανθρώπου.

Σε περιέργη αντίθεση με πολλά άλλα είδη θηλαστικών, εδώ και ένα εκατομμύριο χρόνια περίπου εικάζεται³ ότι δεν παρουσιάστηκε νέα γένεση κλάδων, δηλαδή

³ Σύμφωνα με τη θεωρία που παρουσίασε το 1980 στο μεταφρασμένο σε πολλές γλώσσες έργο του «Cambridge Encyclopedia of Archaeology», (1980) ο καθηγητής της Οξφόρδης, αρχαιολόγος και ανθρωπολόγος Andrew Sherratt, (1946-2006). Άλλοι έγκριτοι ανθρωπολόγοι υποστηρίζουν ότι ο πρώτος homo sapiens εμφανίστηκε πριν από 300.000 χρόνια, θεωρούν ότι ο neanderthalensis είναι

ουσιώδης βιολογική διαφοροποίηση στους εξελισσόμενους κλάδους του γένους «homo»: Όλοι οι κλάδοι του γένους «homo» εξελίχθηκαν μεν βιολογικά -ο δικός μας συνεχίζει να εξελίσσεται- δεν «γέννησαν» όμως νέους κλάδους. Συνέχισαν δηλαδή την πορεία τους στην ίδια βασική βιολογική τους γραμμή, οι μεν συγγενικοί μας κλάδοι μέχρι την εξαφάνισή τους, ο δε μόνος επιβιώσας δικός μας κλάδος, μέχρι σήμερα. Αυτή η επί ένα εκατομμύριο χρόνια αδιάσπαστη εξέλιξη του κλάδου μας οριοθετεί χρονικά και την προϊστορία μας. Υπάρχουν ενδείξεις ότι από τα πρώτα μας βήματα χρησιμοποιούσαμε το πολύτιμο εξελικτικό εργαλείο της ομιλίας, είχαμε δηλαδή συγκροτήσει μια στοιχειώδη γλώσσα επικοινωνίας.

Επί 900 χιλιάδες χρόνια περίπου, σύμφωνα με την άποψη αυτή, δηλαδή στο 90% αυτής της μακράς προϊστορίας επιβιώσαμε κυρίως ως τροφοσυλλέκτες της φυσικής χλωρίδας και της νεκρής -σκοτωμένης από άλλους θηρευτές- πανίδας. Υπήρξαμε και ολίγον κυνηγοί, συμπληρώναμε τις ανάγκες μας σε πρωτεΐνες, από κάποια μακρινή εποχή και μετά, με το κυνήγι μικρών συνήθως θηλαστικών. Τα ατελή λίθινα ή ξύλινα όπλα και η έλλειψη ασφαλών καταφυγίων, καθιστούσαν τους προγόνους μας αδύναμους στην κατά μέτωπο αντιμετώπιση των μεγάλων θηρευτών της εποχής. Επέλεγαν όμως γόνιμες σε πανίδα και χλωρίδα περιοχές και τις ασφαλέστερες ώρες για την αναζήτηση της καθημερινής τους τροφής, φαίνεται δε ότι τα κατάφερναν καλά με 3 έως 5 ώρες δουλειάς, ένα ιδιαίτερα μειωμένο ωράριο.

Οι μέχρι σήμερα έρευνες δείχνουν ότι ζούσαμε κατά οικογένειες, -γονείς και προστατευόμενα παιδιά- στις οποίες μπορούσαν ίσως να προστεθούν και γυναίκες με παιδιά, που είχαν χάσει το σύντροφό τους. Η μικρή διάρκεια της ζωής μας, επέτρεπε να γίνουμε μέλη δύο το πολύ οικογενειών, ως τέκνα και στη συνέχεια ως γονείς. Η συγκρότηση των νέων οικογενειών δημιουργούσε συγγένειες μεταξύ των πατρικών οικογενειών αλλά αυτές οι σχέσεις αίματος δε φαίνεται ότι οδηγούσαν σε αλληλεξαρτήσεις κατά το δύσκολο αγώνα της καθημερινής αναζήτησης τροφής. Οι γειτονικές οικογένειες επικοινωνούσαν για ανταλλαγή εμπειριών και πληροφοριών, προσδιόριζαν, συνήθως ειρηνικά, τον αναγκαίο για τη διατροφή χώρο της καθεμιάς, δε δημιουργούσαν όμως κοινωνικές δομές μεταξύ οικογενειών και αντίστοιχες δεσμεύσεις.

υποκλάδος του που διαχωρίστηκε πριν από 100.000 χρόνια και εξαφανίστηκε εδώ και 35.000 χρόνια, εκτιμούν δε ότι η εξελιγμένη σημερινή μορφή μας, ο homo sapiens sapiens εμφανίστηκε στην Αφρική πριν από 200.000 χρόνια.

Διατηρούσαμε δηλαδή επί 900 χιλιάδες χρόνια, την ελευθερία της αδέσμευτης αλλά και επικίνδυνης μοναχικής ή οικογενειακής περιπλάνησης στη φύση και την πολυτέλεια της ολιγόωρης καθημερινής απασχόλησης για τα προς το ζην. Αξιοποιούσαμε μέρος του άφθονου ελεύθερου χρόνου μας για την ανακάλυψη χρήσιμων μυστικών της χλωρίδας και προς το τέλος αυτής της μακρινής προϊστορικής περιόδου⁴, είναι πιθανόν να αρχίσαμε και την παρατήρηση αστρικών φαινομένων στην απεραντοσύνη του ουρανού.

Ο υλικός και ψυχολογικός παράδεισος του Αδάμ και της Εύας ταιριάζει ίσως καλύτερα σε κάποιους πρόγονούς μας της εποχής εκείνης στην Αφρική. Η ωραιοποιημένη αυτή παράδοση αποφεύγει πάντως τις αναφορές στους συνεχείς θανάσιμους κινδύνους που αντιμετώπιζαν οι πρόγονοι και την ελάχιστη για τα σημερινά μέτρα, μέση διάρκεια της ζωής τους.

➤ **Τα 90 χιλιάδες χρόνια της μεγάλης μετανάστευσης και των πρώτων αταξικών κοινωνικών μονάδων**

Η ζωή μας στη φύση χωρίς τα αγαθά και τις δεσμεύσεις της γεωργίας και της κτηνοτροφίας συνεχίζεται και για τα επόμενα 90 χιλιάδες χρόνια. Η περίοδος αυτή φαίνεται ότι ξεκίνησε με «την έξοδο από τον παράδεισο», τη μετανάστευση⁵ ενός μεγάλου κύματος «homo sapiens» από την Αφρική στον υπόλοιπο κόσμο. Ο πιθανός συνωστισμός λόγω υπερπληθυσμού δε δικαιολογεί πλήρως αυτή τη δύσκολη και μεγάλης διάρκειας απόφαση. Άλλοι παράγοντες και μεταξύ αυτών η περιέργεια και η φιλοδοξία της κατάκτησης νέων κόσμων, με τη βοήθεια και των διηγήσεων για την καλή τύχη κάποιων πρωτοπόρων, έπαιξαν ασφαλώς τον ουσιαστικό ρόλο τους.

Οι ιδιαίτεροι κίνδυνοι αυτών των μεγάλων ταξιδιών και οι ακραίες κλιματικές εναλλαγές, δυσκόλεψαν τον αγώνα για την επιβίωση και ανάγκασαν αυτούς τους σκληροτράχηλους προγόνους μας να οργανωθούν καλύτερα: Οι γειτονικές, συνήθως συγγενικές οικογένειες ενώθηκαν σε ομάδες των 20 έως 70 μελών και δημιούργησαν την διευρυμένη οικογένεια: Είναι η πρωταρχική μονάδα κοινωνικής σύνθεσης και

⁴ Σύμφωνα με τελευταίες έρευνες σε εξέλξη.

⁵ Η μετανάστευση αυτή, σύμφωνα με την κρατούσα άποψη των ειδικών, φαίνεται ότι άρχισε 100 χιλιάδες χρόνια πριν.

οργάνωσης μιας ομάδας οικογενειών⁶, με ισχυρά κοινά συμφέροντα διαβίωσης και επιβίωσης και άλλους δεσμούς, συνήθως αίματος.

Παράλληλα εξελιχθήκαμε σε κυνηγούς-τροφοσυλλέκτες, το κυνήγι πήρε την πρώτη θέση και έγινε συλλογική υποχρέωση επιβίωσης. Τα όπλα και οι τεχνικές βελτιώθηκαν, τα μεγαλύτερα θηράματα διέσωσαν τις ομάδες κατά τους παρατεταμένους, παγωμένους χειμώνες. Βελτιώθηκαν όμως και οργανώθηκαν καλύτερα, τόσο τα αμυντικά όσο και κυρίως τα επιθετικά όπλα για τις συγκρουσιακές τακτικές απέναντι στους επιβιώςαντες μέχρι τότε δύο άλλους κλάδους του γένους μας, τον *Homo erectus* και κυρίως τον ανταγωνιστικό από εξελικτικής πλευράς άνθρωπο του *Neander*⁷, (*neanderthalensis*). Οι χώροι της εξάπλωσής μας υπήρξαν κοινοί και η εξαφάνιση αυτού του «εξαδέλφου» φαίνεται ότι δεν οφείλεται μόνο στη μικρότερη προσαρμοστικότητα του κατά τις ακραίες περιβαλλοντικές αλλαγές εκείνων των χρονικών περιόδων. Ανακαλύπτοντας τη δύναμη των όπλων και της οργανωμένης ομάδας, οι πρόγονοί μας άφησαν πίσω τους, στον «χαμένο παράδεισο», την ταπεινότητα της ειρηνικής συνύπαρξης.

Αξίζει εδώ να σημειώσουμε ότι σύμφωνα με κορυφαίους κοινωνιολόγους, οι προϊστορικοί μας πρόγονοι κυνηγοί-τροφοσυλλέκτες, απέφευγαν τους εγκλωβισμούς στις μόνιμες κοινωνικές διακρίσεις, δηλαδή τις διαστρωματωμένες μορφές εξουσίας, που θα περιγράψουμε στην επόμενη ενότητα. Η επικοινωνία, με ανταλλαγές αγαθών και εμπειριών μεταξύ ομάδων ήταν αποκεντρωμένη και χαλαρή, οι ευρύτερες πρώιμες κοινωνικές δομές ήταν ανοικτές και ευέλικτες. Οι συμφωνίες ή και συγκρούσεις για την οριοθέτηση του ζωτικού για τη διατροφή κάθε ομάδας χώρου ήταν σε κάθε περίπτωση απαλλαγμένες από τις οικονομικές πηγές της κοινωνικής εξουσίας. Τα μέλη των οικογενειών και στη συνέχεια των ομάδων, αγωνίζονταν από κοινού για την διατροφή και την επιβίωση, χωρίς ιδιοκτησιακές ανάγκες και συνακόλουθες μόνιμες εκχωρήσεις των ελευθεριών τους με «ταξικές» διαφοροποιήσεις.

⁶ Ο αγγλικός όρος για τις ομάδες αυτές είναι «band».

⁷ Τα πρώτα σκελετικά ευρήματα βρέθηκαν στην κοιλάδα Neander της Γερμανίας. Με εύρωστη δομή, εγκέφαλο λίγο μεγαλύτερο από τον δικό μας, επεξεργασμένα λίθινα εργαλεία και ταφικές συνήθειες, ο *neanderthalensis* υπερείχε σαφώς του *erectus* και εμφανιζόταν ισοδύναμος ημών των *sapiens*.

➤ **Ανακάλυψη της γεωργοκτηνοτροφίας και κοινωνική συγκρότηση σε φυλές**

Εδώ και δώδεκα χιλιάδες χρόνια περίπου, εξ όσων μέχρι σήμερα γνωρίζουμε, κάποιοι ασιάτες πρόγονοί μας πραγματοποίησαν το πρώτο και κατά την άποψη των περισσότερων ανθρωπολόγων -αλλά και της κοινής λογικής-, μεγαλύτερο άλμα καινοτομίας και ανάπτυξης σε όλη την μέχρι σήμερα διαδρομή μας: Ανακάλυψαν και αξιοποίησαν δύο «θαύματα», την καλλιέργεια της γης με φυτά της επιλογής τους και την εξημέρωση άγριων θηλαστικών για την εξασφάλιση αποθέματος πρωτεϊνών. Οι πληθυσμοί αυξήθηκαν, οι χώροι παραγωγής προϊόντων άρα και δράσεων της ζωής, έστω και περιοδικά⁸ σταθεροποιήθηκαν, η ανθρωπότητα άρχισε να περνάει από τη νομαδική μεσολιθική εποχή στη νεολιθική διατροφική επανάσταση.

Οι γειτονικές ομάδες τροφοσυλλεκτών και κυνηγών, ανασυγκροτήθηκαν σε μεγαλύτερες ενότητες γεωργοκτηνοτρόφων και κυνηγών των 150 έως 500 περίπου ατόμων, τις «φυλές»⁹ (tribe εκ του λατινικού tribus) ή «πατριές» (clan). Δημιουργήθηκαν δηλαδή οι «μέγιστοι όμιλοι» με άνω όριο τα 500 άτομα, διότι τότε φαίνεται ότι είναι και η μέγιστη δυνατότητά μας για μια ουσιαστική μεταξύ μας, επικοινωνία. Τα μέλη της φυλής συνδέονταν συνήθως με παραδόσεις ή μύθους κοινής καταγωγής, (τον πατριάρχη), είχαν το ίδιο γλωσσικό ιδίωμα και κοινή ιδεολογία.

Στις εύφορες γεωργικές γαίες¹⁰ οι ανθρώπινες συγκεντρώσεις και τα πλεονάσματα τροφίμων αυξήθηκαν. Συνακόλουθα χτίστηκαν οχυρωμένες κατασκευές και συγκροτήθηκαν ειδικές ομάδες που προστάτευαν τα αγαθά αλλά και τους κατόχους τους. Αντίθετα σε περιοχές μικρής γεωργικής απόδοσης, σε εκτεταμένες

⁸ Όταν το έδαφος εξαντλούσε τη γονιμότητά του από τη συνήθως εντατική καλλιέργεια μικρών εκτάσεων με ξύλινα χειροκίνητα εργαλεία, ο πρόχειρος οικισμός μετακόμιζε σε άλλο έδαφος. Το ξύλινο άροτρο έκανε την εμφάνισή του την 5^η π.Χ. χιλιετία και από τότε η χωρική μονιμότητα αυξήθηκε με το βαθύτερο σκάψιμο του εδάφους από ζωκίνητα άροτρα.

⁹ Στην αρχαία Αθήνα οι φυλές ονομάστηκαν «φρατρίες» και είχαν δικά τους ιερά, (γόνιοι κοινωνικών ομάδων με σχέσεις αδελφότητας, εκ της αρχαίας δωρικής λέξης «φράτηρ», εννοιολογικά σχεδόν ταυτόσημης της λέξης «αδελφός»). Η λέξη «φράτηρ» αποδεικνύει και την αδελφική σχέση μεταξύ των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών, (frater στα λατινικά, frère στα γαλλικά, brathor στα κέλτικα, brat στα ρώσικα, κλπ).

Κατ' επέκταση ο όρος φυλή χρησιμοποιείται και για πολύ ευρύτερες ενότητες ανθρώπων, π.χ. για τις λειτουργικές και ουσιαστικές ανάγκες της δημοκρατίας στην αρχαία Αθήνα, ο Κλεισθένης περιόρισε τους ρόλους των φρατριών και χώρισε τον πληθυσμό σε δέκα «φυλές» και 141 Δήμους. Αντίστοιχα διακρίνουμε σε φυλές τα ανθρώπινα σύνολα με κοινά γενετικά χαρακτηριστικά (χρώμα, διάπλαση, π.χ. λευκή φυλή, κίτρινη φυλή κλπ).

¹⁰ Τα δύο κύρια συγκριτικά πλεονεκτήματα των πρώτων γεωργικών κοινωνιών θα αναπτυχθούν στο επόμενο κεφάλαιο 3.

χορτολιβαδικές εκτάσεις και ψυχρότερα κλίματα, η κτηνοτροφία κυριαρχούσε στην παραγωγική διαδικασία και οι συνεχώς μετακινούμενες ολιγαριθμότερες φυλές, δεν είχαν ανάγκη τις σοβαρές μόνιμες οχυρώσεις.

Για τις ανάγκες του παρόντος δοκιμίου, θα ονομάσουμε, προς διάκριση, «φύλα», τα αθροίσματα των «μέγιστων ομίλων», δηλαδή των φυλών μιας σημαντικής εδαφικής έκτασης. Π.χ. στον χώρο της αρχαίας Ελλάδας διακρίνουμε τέσσερα ελληνικά φύλα των Ιώνων, Αχαιών, Αιολών και Δωριέων. Αντίστοιχα, στον βορειοδυτικό ευρωπαϊκό χώρο διακρίνουμε τα γερμανικά φύλα των Φράγκων, Βησιγόθων, Οστρογόθων, κλπ.

Οι πρόγονοί μας κέρδισαν την ασφάλεια της προγραμματισμένης διατροφής, ορισμένοι οικειοποιήθηκαν τη γη και τα εξουσιαστικά οφέλη της ιδιοκτησίας της, τον πλούτο από το προς διανομή και ανταλλαγή πλεόνασμα αγαθών. Ανέδειξαν δηλαδή και την εγωπαθή τάση απληστίας-αλαζονείας και από πρακτική σκοπιά «εγκλωβίστηκαν» χωρικά και κοινωνικά: Έχασαν την ελευθερία της αλλαγής φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, οι λίγοι, οι ιδιοκτήτες, δέθηκαν με τις ευθύνες της επένδυσης στη γη και το ζωικό κεφάλαιο, οι πολλοί βέβαια φορτώθηκαν τα εργασιακά βάρη και τα δεσμά της υποτέλειας στους ιδιοκτήτες. Όλοι πάντως μπλεχτήκαμε στις κοινωνικές αλληλεξαρτήσεις για την παραγωγή και ανταλλαγή των αγαθών. Η ισορροπία μεταξύ φυτικής και ζωικής διατροφής διαταράχθηκε, οι ώρες δουλειάς αυξήθηκαν, τα πολιτικά, στρατιωτικά, οικονομικά και πολιτιστικά¹¹ δρώμενα ξεκίνησαν.

Από παραγωγική και οικονομική άποψη μπήκαμε στην εποχή κυριαρχίας της γεωργίας, της κτηνοτροφίας, της ιδιοκτησίας και της δουλειάς. Ξεκίνησε το 10.000π.Χ. στην Μεσοποταμία¹², διαδόθηκε σταδιακά ανά τον κόσμο και άρχισε να χάνει την οικονομική της πρωτοκαθεδρία πρώτα στην Ευρώπη, με το τέλος της μεσαιωνικής περιόδου. Θεώρησα χρήσιμο να σκιαγραφήσω αυτή τη μακριά και συναρπαστική περίοδο των ανθρωπίνων κοινωνιών στο επόμενο κεφάλαιο 3, με αναφορές στην οικονομική συνιστώσα των εξουσιών τους και στις κατά εποχές επιπτώσεις τους στη ζωή μας¹³.

¹¹ Μια ενδιαφέρουσα προσέγγιση της έννοιας «πολιτισμός» παρουσιάζεται στο επόμενο κεφάλαιο.

¹² Πιθανόν να υπήρξαν και άλλα μεταγενέστερα και ανεξάρτητα σημεία εκκίνησης.

¹³ Ευελπιστώ ότι το σχετικό δοκίμιο θα τεθεί υπόψη σας στο τέλος Απριλίου.

➤ Η εμφάνιση της «Ιστορίας»

Το αρχαιότερο σύμφωνα με τις μέχρι σήμερα γνώσεις μας γραπτό κείμενο, είναι ηλικίας 5.000 ετών τουλάχιστον και προέρχεται από την αρχαιότερη αστική δομή¹⁴, την πόλη Ουρούκ που ίδρυσαν κατά το δεύτερο μισό της 4^{ης} π.Χ. χιλιετίας οι Σουμέριοι, στο νότιο τμήμα της Μεσοποταμίας. Ήταν ένας κατάλογος γραμμένος σε πηλό¹⁵ με την σφηνοειδή γραφή τους, που διέθετε τόσο συμβολικά όσο και φωνητικά χαρακτηριστικά. Η πρώτη αυτή γραφή, εκπληκτικό εργαλείο υλικής και πνευματικής προόδου, εφευρέθηκε για την κάλυψη των οικονομικών αναγκών (καταγραφή των εισαγωγών και εξαγωγών αγαθών) αλλά και της διοίκησης αυτής της πρώιμης αστικής κοινωνίας.

Ορίσαμε ότι η «Ιστορία» αρχίζει με το γραπτό λόγο, μέσω του οποίου απομονώνουμε και αποκρυσταλλώνουμε από το ρέοντα χρόνο το σημείο «παρόν». Μπορούμε λοιπόν να ισχυριστούμε ότι εδώ και 5.000 χρόνια αρχίζει και η ζωή της ιστορίας μας, η διάρκεια της οποίας μέχρι σήμερα είναι μόλις μισό εκατοστό της ζωής του κλάδου μας. Η κρατούσα άποψη, οι εμπειρίες και τα γεγονότα του παρόντος άρχισαν να μεταφέρονται αναλλοίωτα στον χρόνο, στη ροή της ιστορίας ο άνθρωπος διδάσκεται με ντοκουμέντα από το παρελθόν και τα αξιοποιεί τόσο για το παρόν όσο και για να υλοποιήσει τα σχέδιά του στο μέλλον.

Χάνεται βέβαια, η ευεργετική πολλές φορές, φυσική φθορά των γεγονότων του παρελθόντος και κυρίως η ισορροπία και αντικειμενικότητα αυτής της φθοράς. Η προφορική παράδοση είναι πηγαία και λαϊκή, ξεχνάει, ωραιοποιεί αλλά δε μεροληπτεί. Η ιστορία γράφεται συνήθως από ένα εκπρόσωπο του εκάστοτε νικητή στην αέναη εξωτερική και εσωτερική μάχη μεταξύ εξουσιών, ισχύει δηλαδή και γι' αυτήν σε κάποιο βαθμό το «ουαί τοις ηττημένοις¹⁶». Δε μπορούμε όμως να τα έχουμε όλα, η μεγάλη πνευματική κατάκτηση της γραφής έχει και το τίμημά της.

¹⁴ Η χωρική «συμπύκνωση» πολλών φυλών δημιούργησε το «άστυ», λέξη που γεννήθηκε στην αρχαία μυκηναϊκή γλώσσα. Η δομική μετεξέλιξη των δραστηριοτήτων και των πολιτικών, κυρίως, εξουσιών σ' αυτό το μεγαλύτερο κοινωνικό σύνολο αποδόθηκε με τη λέξη «πόλις» που τελικά έγινε συνώνυμη και κυριάρχησε της λέξης «άστυ», χωρίς όμως να υποκαταστήσει και τα παράγωγά της, (αστός, αστικός, αστικοποίηση, προάστιο, αστυφιλία κλπ).

¹⁵ Για την καταγραφή μιας κτηνοτροφικής περιουσίας.

¹⁶ Υπάρχουν ευτυχώς πολλά λαμπρά παραδείγματα αντικειμενικών ιστορικών. «Πρώτος τη τάξει» θεωρείται ο Θουκυδίδης, που κατέγραψε με αμεροληψία τον πελοποννησιακό πόλεμο και επισήμανε διορατικά τις καταστροφικές για μια δημοκρατία, κατακτητικές περιπέτειες.

β. Ανθρώπινες κοινωνίες: Εξειδίκευση, διαβάθμιση και διαστρωμάτωση

Θεώρησα αναγκαίο να παρεμβάλω εδώ λίγα επιπλέον για την εννοιολογική προσέγγιση των ανθρωπίνων κοινωνιών και της δομικής τους εξέλιξης, σε συνέχεια των όσων αναφέρθηκαν περί κοινωνιών και αδρανών πλειοψηφιών, ανίσχυρων μειοψηφιών και κρίσιμης μάζας στις παραγράφους α και γ των εισαγωγικών δεδομένων.

➤ Οι κοινωνίες ως δίκτυα εξουσιών, φιλοδοξιών, ακολούθων αλλά και άδολης επικοινωνίας

Κατά το συνήθη ορισμό, οι ανθρώπινες κοινωνίες είναι οργανωμένα σύνολα ατόμων που συνδέονται με πολιτικούς, εθνικούς, θρησκευτικούς, πολιτιστικούς κ.α. δεσμούς και συμβιώνουν σε ορισμένο τόπο και χρόνο. Ας μου επιτραπεί όμως η συμπλήρωση με τον βαθύτερο δομικό προσδιορισμό του Michael Mann¹⁷: «Οι κοινωνίες αποτελούνται από πολλαπλά αλληλοεπικαλυπτόμενα και διασταυρούμενα κοινωνιο-χωρικά δίκτυα εξουσιών». Επομένως, κατά τον γνωστό κοινωνιολόγο, οι κοινωνίες δεν είναι ενιαίες, δεν αποτελούν περίκλειστες ολότητες, δεν ταυτίζονται με τα κράτη που είναι μόνον μια από τις εξασκούμενες στα χωρικά τους όρια, μορφές εξουσίας.

Επισημαίνεται εξ άλλου ότι οι κοινωνίες μας, όπως εύστοχα τεκμηριώνει ο Mann, είναι πολύ πιο πολύπλοκες και ακατάστατες από τις μέχρι σήμερα θεωρίες μας γι' αυτές¹⁸. Αυτό βέβαια ισχύει και για κάθε κύριο υποσύνολο της λειτουργίας των κοινωνιών, π.χ. για την οικονομική ζωή τους, επιβεβαιώνοντας την αδυναμία των σοφών να συνθέσουν αξιόπιστες οικονομικές θεωρίες. Όπως ήδη αναφέρθηκε στις παραγράφους δ και στ του πρώτου κεφαλαίου, (Εισαγωγικά Δεδομένα), οι ανθρώπινες κοινωνίες, αυτό το ασυναγώνιστο σε πολυπλοκότητα υποσύνολο του φυσικού μας κόσμου, είναι θεμελιωδώς απρόβλεπτες. Κυριαρχούνται από μικρά και μεγάλα ιστορικά «συμβάντα». Σύμφωνα και με τις σκέψεις των Ilya Prigogine και Milan Kuntera για την αβεβαιότητα, που ως τίμημα της ελευθερίας καθιστά τη ζωή

¹⁷ Βλέπε και το ογκώδες τρίτομο έργο του, «The Sources of Social Power». Οι δύο πρώτοι τόμοι εκδόθηκαν σε προσεγμένη μετάφραση και στα ελληνικά, με τίτλο «Οι πηγές της κοινωνικής εξουσίας», εκδόσεις ΠΟΛΙΣ, 2008)

¹⁸ Στηριζόμενος και στην άποψη διακεκριμένων ειδικών, εκτιμώ ότι παρά τις θεαματικές προόδους των μαθηματικών και των υπολογιστικών μέσων, δεν διαφαίνεται στο ορατό μέλλον η δυνατότητα ικανοποιητικής θεωρητικής απεικόνισης της πολύπλοκης υφής των κοινωνιών.

μας συναρπαστική και παράγει σοφία, τολμώ να ισχυριστώ ότι η ζωή μας θα έχανε το βαθύτερο ενδιαφέρον της, θα καταντούσε ψυχολογικά καταθλιπτική και δυναμικά ανούσια αν η εξέλιξή της ήταν μαθηματικά προβλέψιμη.

Ο άνθρωπος κατά τον Mann, είναι κοινωνικό ζώο υπό την έννοια ότι είναι ικανός να επιτύχει τους διάφορους φιλόδοξους στόχους που επιδιώκει, μόνο σε συνεργασία με άλλους. Με απλά λόγια ο άνθρωπος από φιλοδοξία ή και ανάγκη, υπάγεται στα δίκτυα εξουσίας, δηλαδή συνάπτει τις κατάλληλες κοινωνικές σχέσεις για δύο και μόνον λόγους: Κατ' αρχάς για να αποκτήσει εξουσία, βοηθούμενος στην αναρρίχηση προς τις κυρίαρχες τάξεις της κοινωνίας που διαστρωματώθηκε με τη συμβολή ή την ανοχή του και δεύτερον για να προστατευτεί από την εξουσία των τάξεων αυτών, δηλαδή για να διασφαλίσει την αμερόληπτη και πάντως όχι την εις βάρος του εφαρμογή του θεσμοθετημένου «κοινωνικού συμβολαίου». Δηλαδή «ο άνθρωπος είναι κοινωνικό αλλά όχι κοινωνιακό ζώο».

Τολμώ να ισχυριστώ ότι βρίσκω την άποψη αυτή υπερβολική, η πολύχρονη πείρα μου δείχνει ότι οι περισσότεροι άνθρωποι, αλλά βέβαια όχι όλοι, επιζητούν και την άδολη παρέα, δημιουργούν κοινωνικές σχέσεις και για συναισθηματικούς, διανοητικούς ή ψυχαγωγικούς λόγους. Επιλέγουμε δηλαδή και πρόσωπα για φίλους από τα οποία δεν μπορούμε να περιμένουμε οποιοδήποτε εξουσιαστικό ή προστατευτικό όφελος. Το πραγματικό αυτό γεγονός δείχνει ότι σε προσωπικό επίπεδο, είναι ανεκτίμητη για την ποιότητα της ζωής μας, την ψυχολογική μας ισορροπία και η χωρίς συμφέροντα μεταξύ μας επικοινωνία.

Πρέπει τέλος να αναφερθεί ότι η λέξη «κοινωνία» στις σύγχρονες νεολατινικές γλώσσες (societe, society, κλπ) προέρχονται από τη λατινική λέξη «societas» που παράγεται από το «socius», δηλαδή τον μη Ρωμαίο σύμμαχο που ακολουθούσε τη Ρώμη στον πόλεμο. Προϋπήρχε στις ινδοευρωπαϊκές γλώσσες η ρίζα «sekw» που σήμαινε «ακολουθώ». Μήπως λοιπόν οι διαστρωματωμένες κοινωνίες μας, γνήσια μετεξέλιξη των ρωμαϊκών προτύπων, είναι σε τελευταία ανάλυση τάξεις ανθρώπων που ακολουθούν ή αναγκάζονται να ακολουθήσουν τον εκάστοτε φιλόδοξο κατακτητή-εκπρόσωπο της άρχουσας τάξης στις επιθετικές του περιπέτειες;

➤ **Καταμερισμός εργασίας, εξειδικεύσεις και διαβαθμίσεις**

Με δεδομένη την προφανή αλήθεια για το πολύπλοκο και μη ενιαίο της κοινωνίας, δηλαδή λόγω των πολλών και σημαντικών έως ακραίων διαφορών μεταξύ των υποσυνόλων της, είναι αναγκαία η διερεύνηση των αιτίων δημιουργίας διαβαθμισμένων και διαστρωματωμένων κοινωνιών και των ουσιωδών δομικών και λειτουργικών αλλαγών κατά τη μετάβαση από τις πρώτες στις δεύτερες.

Ο καταμερισμός εργασίας για την ποιοτική και ποσοτική βελτίωση της παραγωγής αγαθών, μέσω διαβίωσης και πολεμικών υπηρεσιών, δημιούργησε τους πρώτους ομίλους ή φυλές γεωργοκτηνοτρόφων και κυνηγών, των 150 έως 500 ατόμων¹⁹. Εγκατεστημένοι σε οικισμούς ή νομάδες, οι πρόγονοι αυτοί οδηγήθηκαν σε μια πρώτη εξειδίκευση των ρόλων και των θέσεων, που αυξανόταν όσο ο πληθυσμός πλησίαζε προς το άνω όριο. Η ανάγκη συνδυασμένης και οργανωμένης λειτουργίας κάθε εξειδικευμένης ομάδας μέσα στον οικισμό δημιούργησε δύο ειδών διαβαθμίσεις: Των προτεραιοτήτων στον αγώνα της επιβίωσης και συνακόλουθα των ομάδων που τις κάλυπταν αλλά και των ατομικών ρόλων μέσα σε κάθε ομάδα.

Δημιουργήθηκαν δηλαδή διαβαθμισμένες κοινωνίες σε επίπεδο ομάδων αλλά και ατόμων, λόγω εξειδικεύσεων και προτεραιοτήτων για την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών, χωρίς όμως την εκχώρηση καταχρηστικών εξουσιών και μάλιστα μόνιμων σε κάποιες ομάδες ή άτομα. Με την εξειδίκευση αυτή και τη συνακόλουθη διαβάθμιση, πέραν της καλύτερης άμεσης απόδοσης της γεωργίας και κτηνοτροφίας, οι κοινωνίες αυτές προχώρησαν και σε επενδύσεις εργασίας με μακροπρόθεσμη απόδοση, όπως είναι η δημιουργία χώρων φύλαξης και προστασίας των αγαθών, τα αποθέματα εργαλείων και όπλων, η έρευνα για τη βελτίωση της υπάρχουσας τεχνολογίας, η κατασκευή κοινωφελών εγγειοβελτιωτικών έργων (κανάλια, ποτίστρες, φράγματα) κλπ.

Είναι επομένως προφανές ότι η εξειδίκευση και η συνακόλουθη διαβάθμιση των ομαδικών και ατομικών ρόλων και θέσεων σε μια αγωνιζόμενη για την επιβίωση κοινωνία, τοποθέτησε κάποιες ομάδες και άτομα σε θέσεις μεγάλης ευθύνης, π.χ. για την δίκαια διανομή των αγαθών στα μέλη της κοινωνίας, για την φύλαξη και προστασία πλεονασμάτων και χώρων παραγωγής και κατοικίας, για την οργάνωση

¹⁹ Βλέπε και «Τα προλεγόμενα της Ιστορίας» στην προηγούμενη παράγραφο α.

και διοίκηση αμυντικής ή επιθετικής δράσης, κ.λπ., όπως άλλωστε συμβαίνει και σήμερα.

Πως όμως αυτή η κατ' ανάθεση κοινωνική αποστολή μετασχηματίστηκε²⁰ σε καταχρηστική άσκηση εξουσίας, σε μόνιμη διαστρωμάτωση της κοινωνίας, με την κατοχή από μειοψηφίες όχι μόνο του δικαιώματος των αποφάσεων ερήμην της πλειοψηφίας αλλά και ακίνητης και κινητής ιδιοκτησίας πολλαπλάσιας των ανθρώπινων αναγκών; Συνακόλουθα πως οδήγησε σε στέρηση των πολλών από το μερίδιό τους στον καθορισμό της πορείας της κοινωνίας τους αλλά και από την παραγωγή, δηλαδή από το προφανές δικαίωμα της υλικής τους -και όχι μόνο- επιβίωσης;

➤ **Από τη διαβάθμιση στη διαστρωμάτωση**

Οι περισσότερες ανθρώπινες κοινωνίες, πληρώνοντας το τίμημα της αύξησης των εξουσιών τους επί του φυσικού και του ανθρωπογενούς μας περιβάλλοντος και εξαρτημένες από την παραγωγική ανάγκη της εξειδίκευσης και της διαβάθμισης των προτεραιοτήτων κάθε συλλογικής ή ατομικής ειδικότητας, επέτρεψαν, όπως προκύπτει εκ του αποτελέσματος, τη διαστρωμάτωση: Διαχώρισαν δηλαδή τα μέλη τους σε άνισα, από πλευράς κοινωνικής δύναμης και τρόπου ζωής, στρώματα, εκχωρώντας μόνιμες εξουσίες σε μια ή και περισσότερες διαβαθμισμένες, (λόγω της αρχικής εξειδίκευσης) ομάδες αλλά και εντός των ομάδων, σε άτομα.

Κύρια οικονομική αλλά και κοινωνική κατάχρηση αυτής της μόνιμης εκχώρησης εξουσίας σε προνομιούχα στρώματα και άτομα του πληθυσμού, σε βάρος των υποκείμενων στρωμάτων και ατόμων, είναι η υπέρμετρη (με μέτρο τις ανθρώπινες ανάγκες) ιδιοκτησία ακίνητων ή κινητών αγαθών. Η κατάχρηση αυτή αφαιρεί από τα άτομα των κατώτερων στρωμάτων την ισοτιμία στο κοινωνικό κύρος και στη λήψη αποφάσεων, φτάνει δε μέχρι τη στέρηση των μέσων αξιοπρεπούς διαβίωσης, δηλαδή τα καθιστά υποτελή -μέχρι πλήρους υποδούλωσης- στους ιδιοκτήτες.

Όταν παγιωθεί η κοινωνική διαστρωμάτωση, δηλαδή ο διαχωρισμός της κοινωνίας σε στρώματα ή «τάξεις²¹», η κυρίαρχη τάξη ως «έχουσα τις εξουσίες» τις ασκεί συγκεντρωτικά έως και εξαναγκαστικά: Συνακόλουθα ελέγχει πλήρως και ως

²⁰ Μετασχηματίζεται δυστυχώς και σήμερα, ακόμα και στις δικές μας αντιπροσωπευτικές δημοκρατίες.

²¹ Όπως συνηθέστερα λέγονται τα κοινωνικά στρώματα.

«κρατούσα τις εξουσίες τάξη», μέσω της πολιτικής και στρατιωτικής ισχύος, το χωρικό και διαδραστικό γίνεσθαι της κοινωνίας. Δημιουργώντας και την έννοια του κράτους, με καθορισμένα πλέον και από το σύνολο των ιδιωτικών και κοινόχρηστων ιδιοκτησιών τα χωρικά όρια της πολιτικής εξουσίας τους, «οι έχοντες» της κυρίαρχης τάξης γίνονται και «κατέχοντες», νομιμοποιώντας με ένα κρατικό προϊόν, τη συνταγματική συνιστώσα του κοινωνικού συμβολαίου, τη μονιμότητα των προνομίων τους.

Υπάρχουν διάφορες αποκλίνουσες θεωρίες που επιχειρούν να απαντήσουν στο τεθέν στην προηγούμενη ενότητα θεμελιώδες ιστορικό ερώτημα, «πως από διαβαθμισμένες κοινωνίες σχετικής ισότητας, καταλήξαμε σε διαστρωματωμένες κοινωνίες ακραίας ανισότητας;» Οι ειδικοί επιχειρούν να τεκμηριώσουν με προϊστορικά και ιστορικά ευρήματα τους λόγους που οδήγησαν στο ξεκίνημα και στην εγκαθίδρυση της κοινωνικής διαστρωμάτωσης και του κράτους. Ο Mann αναγνωρίζει τέσσερις βασικές θεωρίες, τη φιλελεύθερη, τη λειτουργιστική, τη μαρξιστική και τη στρατιωτική. Η κριτική ανάλυση αυτών των θεωριών εκφεύγει των δυνατοτήτων του παρόντος δοκιμίου, θεώρησα όμως χρήσιμο να καταθέσω μερικές εμπειρικές απόψεις που ίσως βοηθήσουν τις προσεγγίσεις ορισμένων, δίκαια εξοργισμένων από τις σημερινές κοινωνικές ανισότητες αλλά, όπως και εγώ, μη ειδικών.

➤ **Εμπειρικές προσεγγίσεις της μετάπτωσης και λογικά κενά**

Υπήρξε κατ' αρχάς, όπως προαναφέρθηκε, η φυσική ανάγκη προστασίας του πλεονάσματος των αγαθών και των άλλων επενδύσεων εργασίας από την επιβουλή άλλων, συνήθως γειτονικών, κοινωνιών. Χτίστηκαν οι οχυρώσεις για τις αποθήκες των αγαθών και τα καταλύματα του ανθρώπινου δυναμικού, δηλαδή περιχαρακώθηκε το οικιστικό και οικονομικό κέντρο της κοινωνίας. Οργανώθηκε η φύλαξη αυτού του οχυρού αλλά και των εξωτερικών ζωτικών χώρων παραγωγής αγαθών, μέσω της ανάδειξης του «προστάτη - πολεμιστή» με τα όπλα του. Σε περιόδους συχνών αμυντικών ή επιθετικών συγκρούσεων, μονιμοποιήθηκε αυτή η

προστασία μέσω της ανάληψης από την ομάδα των εχόντων τα όπλα, μιας συγκεντρωτικής-εξαναγκαστικής στρατιωτικής και πολιτικής εξουσίας²².

Οι φύλακες-προστάτες έγιναν οι εγγυητές της κυριαρχίας των ζωτικών αυτών χώρων της κοινωνίας, οριοθετώντας και τα σύνορά τους, δηλαδή το κράτος, καταχρώμενοι παράλληλα ποικιλοτρόπως την ισχυρή αυτή θέση τους. Τα ίδια ισχύουν κατ' αναλογία και για τις νομαδικές κοινωνίες με χαλαρότερα βέβαια τα όρια και τις έννοιες της ιδιοκτησίας, αλλά με την ιδιαιτερότητα της δημιουργίας πολεμιστών με επιθετικά συνήθως χαρακτηριστικά. Ο πειρασμός των πλούσιων αλλότριων γεωργικών αγαθών ήταν μεγάλος.

Αυτή είναι σε γενικές γραμμές και η ευλογοφανής λειτουργιστική και στρατιωτική άποψη πολλών ερευνητών, που υποστηρίζουν ότι με τον τρόπο αυτό από τη διαβαθμισμένη κοινωνία των σχετικά ισότιμων ομάδων, περάσαμε στο διαστρωματωμένο κράτος των αποφασιζόντων και κατεχόντων «πατρικίων»²³ και των χωρίς πολιτικά και εμπράγματα δικαιώματα «πληβείων». Η κοινή λογική δεν εξηγεί όμως επαρκώς τη συνήθως παθητική αποδοχή από την πλειοψηφία της κοινωνίας αυτής της εκχώρησης των ζωτικών για κάθε μέλος της δικαιωμάτων. Γιατί παραδίδουν οι πολλοί, την πορεία της κοινωνίας και μια υπέρμετρη μόνιμη (κληρονομική) ιδιοκτησία, στους λίγους κρατούντες την εξουσία; Ποια είναι τα ποσοστά της οικειοθελούς εκχώρησης λόγω ανασφάλειας, του πειθαναγκασμού λόγω αδυναμίας και της άσκησης φυσικής βίας σε αυτή τη διαδικασία παράδοσης ουσιαστών δικαιωμάτων και αποδοχής εξουσιαστικών καταχρήσεων;

Οι διαφορές ικανοτήτων από άτομο σε άτομο π.χ. στην εργατικότητα, παραγωγικότητα, εφευρετικότητα, οργάνωση της συλλογικής εργασίας κ.λπ., δικαιολογούν μέχρι κάποιο σημείο την ανισότητα στην κατανομή των παραγομένων αγαθών, είναι άλλωστε και κίνητρο για την ανάδειξη και αξιοποίηση των ατομικών προσόντων. Η «φιλελεύθερη» αυτή άποψη, δε δικαιολογεί όμως με τίποτε την «κληρονομικό δικαίω» κατοχή και διαχείριση μεγάλης ιδιοκτησίας και εξουσίας. Υπάρχει δηλαδή και εδώ λογικό κενό, διότι εκτός του αμφισβητούμενου ηθικού σκέλους της κληρονομικής μεταφοράς μεγάλων εξουσιών, χωλαίνει κατάφωρα και η

²² Βλέπε την περιγραφή αυτών των εννοιών στην επόμενη παράγραφο γ.

²³ Χαρακτηρίζονται έτσι, μέχρι σήμερα, οι πλούσιοι και οι φτωχοί. Η ενδιαφέρουσα ιστορία αυτών των δύο κοινωνικών στρωμάτων παρουσιάζεται στα περί Ρωμαϊκής κυριαρχίας του επομένου κεφαλαίου.

κεφαλαιακή τους απόδοση, που είναι και το ανταγωνιστικό ζητούμενο σε κάθε παραγωγική διαδικασία.

Οι μεγαλοϊδιοκτήτες, με την εξαίρεση των αυτοδημιούργητων της πρώτης γενιάς, δεν έχουν συνήθως τα αναδεικνυόμενα από τον αγώνα της ζωής φυσικά ηγετικά προσόντα για την διαχείριση και ανάπτυξη των επενδύσεων εντάσεως-κεφαλαίου που κληρονόμησαν. Όταν δε γνωρίζουν σε βάθος τη δουλειά, διοικούν αφ' υψηλού, στηριζόμενοι σε υποτελείς που δεν ελέγχουν και συχνά σπαταλούν σημαντικό μέρος του παραγωγικού χρόνου τους αλλά και του πλεονάσματος της παραγωγής, για την αντιπαραγωγική απόλαυση των προνομίων τους. Το χειρότερο δε είναι ότι στην περίπτωση ορατής χρεωκοπίας από την κακή τους διαχείριση, συνήθως απομυζούν μέχρις εξαντλήσεως το ανθρώπινο δυναμικό τους.

Για τους ίδιους λόγους είναι αδικαιολόγητη αλλά και κοινωνικά επιζήμια η κληρονομική δικαίω εκχώρηση της πολιτικής και στρατιωτικής εξουσίας. Ευτυχώς καταργήθηκε σχεδόν συνολικά στην Ευρώπη, με τη Γαλλική επανάσταση να επιβάλλει διά πυρός και σιδήρου το πρώτο επιτυχημένο παράδειγμα και το Ναπολέοντα-Βοναπάρτη να δίνει στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, το τελευταίο λάκτισμα.

γ. Μορφές και πηγές της κοινωνικής εξουσίας

➤ Συνήθης διάκριση και μορφολογία

Η καλύτερη γενική ανάλυση των κοινωνιών κατά τον Mann, κυρίως της δομής και της ιστορίας τους, μπορεί να επιτευχθεί με βάση τους συσχετισμούς των πηγών της κοινωνικής εξουσίας, τις οποίες διακρίνει σε τέσσερις: Ιδεολογικές, οικονομικές, στρατιωτικές και πολιτικές. Σκιαγραφούμε λοιπόν στη συνέχεια αυτή τη χρήσιμη αλλά και ενδιαφέρουσα για εμάς τους μη ειδικούς διάκριση των παραπάνω τεσσάρων κύριων και αλληλοεμπλεκόμενων πηγών της κοινωνικής εξουσίας, αλλά και τις συνήθεις μορφές με τις οποίες ασκούνται.

Σχηματοποιώντας πρώτα το απλούστερο, δηλαδή τις συνήθεις μορφές άσκησης της εξουσίας που δημιουργήθηκε από οποιαδήποτε πηγή, διακρίνουμε:

- τη συλλογική μορφή (κυριαρχία ηγεσίας επί των μελών μιας ομάδας),
- την επιμεριστική μορφή, που έπεται χρονικά της συλλογικής και δημιουργεί τις ακραίες ανισότητες, (κυριαρχία του Α ατόμου επί του Β),

- τη συγκεντρωτική ή αποκεντρωτική μορφή (ασκείται από ένα κέντρο ή από πολλά κέντρα π.χ., η λήψη αποφάσεων και τα όργανα για την εφαρμογή τους λογοδοτούν στο ένα κέντρο ή στα αντίστοιχα επιμέρους κέντρα) και
- την περισσότερο ή λιγότερο επιτακτική-εξαναγκαστική μορφή, (οι αποφάσεις λαμβάνονται και εφαρμόζονται με ανύπαρκτη, περιορισμένη, ή ευρύτερη κοινωνική συναίνεση).

➤ **Οι θρησκευτικές και κοσμικές ιδεολογικές πηγές**

Σε όλη την ανθρώπινη ιστορία, οι ιδεολογικές πηγές της κοινωνικής εξουσίας και συγκεκριμένα, οι θρησκευτικές (οι μεγάλες θρησκείες) και οι κοσμικές (σοσιαλισμός, φιλελευθερισμός κλπ), διαδόθηκαν και επικράτησαν σε περιοχές πολύ ευρύτερες από τα πεδία επιρροής των άλλων τριών πηγών. Θρησκείες και κοσμικές ιδεολογίες ερμηνεύουν αφαιρετικά και απλά τις πολύπλοκες όψεις της κοινωνικής ζωής, τις ανθρώπινες ανασφάλειες και αγωνίες μας, κυρίως αυτές που δεν αντιμετωπίζονται πειστικά και αποτελεσματικά από τις άλλες τρεις πηγές εξουσίας. Κηρύσσουν δηλαδή την επίλυση των προβλημάτων μας μέσω της πίστης στον θεό ή σε κάποιο κοινωνικό ιδεώδες και του συνακόλουθου αγώνα για μια υπερβατική ή αυθεντική αλήθεια, που ενσαρκώνεται από μια εξουσία δογματική και επομένως ανώτερη των τρεχουσών οικονομικών, στρατιωτικών και πολιτικών εξουσιών.

Ζητούν μάλιστα οι οπαδοί των ιδεολογιών να υποταχθούν όλες οι άλλες εξουσίες σ' αυτήν την αυθεντική αλήθεια, ή τουλάχιστον να συμπορευθούν με τα δόγματά της και συχνά οι κοσμικοί άρχοντες έχουν εκμεταλλευτεί αυτή τη λαϊκή δύναμη. Για το λόγο αυτό οι μορφές άσκησης των ιδεολογικών εξουσιών, είναι πλούσιες σε ανάμικτα χαρακτηριστικά: Επιμεριστικά και συλλογικά, συγκεντρωτικά αλλά και αποκεντρωτικά, έως και επιτακτικά-εξαναγκαστικά που έχουν φτάσει και σε ακραίες μορφές.

Ειδικότερα, όσον αφορά τις θρησκευτικές πηγές, ο συνηθισμένος άνθρωπος, διαπιστώνοντας το πεπερασμένο και ρευστό των υλικών και πνευματικών αγαθών, αλλά και της ίδιας της ζωής του, διαισθάνεται τη ματαιότητα των εγκοσμίων και χρειάζεται μία στήριξη στην έσχατη γνώση, στο τελικό νόημα της ζωής και στο επέκεινα. Για την ατομική του ισορροπία και την κοινωνική του ασφάλεια αναζητεί

επομένως κάλυψη από έναν πειστικό εσχατολογικό φορέα και το θείο αποδεικνύεται ιστορικά το ασφαλέστερο καταφύγιο.

Ακόμα και σε εποχές ακμής των κοσμικών ιδεολογιών, όπως π.χ. κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο στην τότε Σοβιετική Ένωση, το θρησκευτικό αίσθημα όχι μόνο δεν εξαλείφθηκε αλλά υπέβασκε ακμαίο στους απλούς ανθρώπους. Θυμάμαι ότι επισκεπτόμενος με κρατικό ξεναγό κάποιο απόγευμα ένα ωραίο δείγμα εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής του 15^{ου} αιώνα στα περίχωρα της Μόσχας, διαπίστωσα με έκπληξη στο χειμωνιάτικο μισοσκόταδο τη βιαστική φυγή πολλών «σκιών» από μια μικρή πίσω πόρτα. Σε δύσκολη θέση, ο ξεναγός αγανάκτησε: Δεν ξεριζώνεται με τίποτε, φώναξε. Τους χτίσαμε σχολεία, σπίτια, τους δώσαμε σίγουρη δουλειά, τι παραπάνω περιμένουν επί τέλους από τον θεό τους; Θα σκιαγραφήσουμε λοιπόν αναλυτικότερα αυτήν την βαθιά ανθρώπινη ανάγκη, σε ένα επόμενο κεφάλαιο.

➤ **Ανάγκες διαβίωσης και οικονομικές πηγές εξουσίας**

Οι οικονομικές πηγές της κοινωνικής εξουσίας, έχουν ως προαιώνια σταθερή προέλευση την κάλυψη των αναγκών διαβίωσης, γι' αυτό και δεν «ανάβλυζαν» καθόλη τη μακριά περίοδο των κυνηγών-τροφοσυλλεκτών προγόνων μας. Με την ανακάλυψη της γεωργοκτηνοτροφίας, δημιουργήθηκε η κεφαλαιακή αξία της γόνιμης γης και των πλεονασμάτων από την παραγωγή προϊόντων, συνήθως αλλά δυστυχώς όχι πάντα, μετά την κάλυψη των αναγκών διαβίωσης των παραγωγών.

Η αποθήκευση και φύλαξη των πλεονασμάτων, η μεταφορά, διανομή και ανταλλαγή τους με άλλα προϊόντα ή κάποιο νόμισμα και η κατανάλωσή τους ολοκλήρωσαν τις επιμέρους δράσεις ή φάσεις του οικονομικού κύκλου παραγωγής-κατανάλωσης. Ο χώρος αυτών των φάσεων έγινε και το πεδίο μάχης για την κατάκτηση των αντίστοιχων οικονομικών πηγών της κοινωνικής εξουσίας.

Όσοι ελέγχουν τις παραγωγικές πηγές, αναδεικνύονται σε κυρίαρχη τάξη και ασκούν όλες τις μορφές εξουσίας, συνήθως τη συγκεντρωτική, τη συλλογική και την επιμεριστική, στους χώρους της δουλειάς. Αποκτούν όμως και αποκεντρωτική εξουσία στους χώρους αποθήκευσης και διανομής των προϊόντων και κυρίως, μέσω της έκδοσης του ανταλλακτικού τιμήματος, δηλαδή των νομισμάτων και των παραγώγων τους, (χρηματοπιστωτικά κέντρα).

Δεδομένου ότι όλος ο προαναφερθείς κύκλος δράσεων για την κάλυψη των αναγκών διαβίωσης στηρίζεται στην εργασία, ο έλεγχος επί της εργασίας αποτελεί το μόνιμο στόχο όχι μόνον της οικονομικής, αλλά και των άλλων τριών πηγών της κοινωνικής εξουσίας. Έχει ασκηθεί, συνήθως καταχρηστικά, από όλους τους φορείς της εξουσίας. Στα σημερινά δημοκρατικά καθεστώτα οι μορφές αυτού του ελέγχου περιορίζονται συνήθως –αλλά όχι πάντα- στη συλλογική και την επιμεριστική.

➤ **Η στρατιωτική εξουσία**

Ως κύρια στρατιωτική πηγή της κοινωνικής εξουσίας προβάλλεται η ανάγκη της κοινωνίας, να προστατευτεί οργανωμένα και αποτελεσματικά από την έξωθεν επιβουλή και απληστία. Δυστυχώς ισχύει κυρίως το αντίστροφο, δηλαδή η πηγή αυτή εξυπηρετεί τις επιθετικές, ατομικές και κοινωνικές φιλοδοξίες, την ανθρώπινη απληστία, σε βάρος των άλλων κοινωνιών. Η στρατιωτική εξουσία από τη φύση της στηρίζεται στη βία, είναι συγκεντρωτική και επιτακτική-εξαναγκαστική, διότι η συγκεντρωτική δύναμη και η απόλυτη υπακοή αποτελούν τα κύρια στοιχεία επιτυχίας των στόχων μιας ένοπλης δύναμης.

Είναι επίσης προφανές ότι η μονοπωλιακή χρήση αυτής της δύναμης από τους ηγήτορες της, όχι μόνο προσθέτει μεγάλη επιμεριστική και συλλογική εξουσία, αλλά και μπορεί να υποτάσσει κατά διαστήματα και τις άλλες τρεις πηγές της κοινωνικής εξουσίας: Την πολιτική κατ' αρχάς, ο στρατηγός στέφεται μόνος του και πολιτικός αρχηγός, την ιδεολογική στην συνέχεια, οι θρησκείες έχουν συνήθως υποταχθεί και μερικές φορές συνεργήσει με στρατοκρατούμενα καθεστώτα. Αλλά υποτάσσει και την οικονομική, στις κλειστές βέβαια οικονομίες, με την επιβολή όχι μόνο αναγκαστικής εργασίας στις δύσκολες δουλειές, αλλά και κανόνων ή και μεθόδων παραγωγής στην γεωργία και τη βιοτεχνία-βιομηχανία.

Η στρατιωτικής προέλευσης κοινωνική εξουσία κυριάρχησε δυστυχώς της πολιτικής εξουσίας στο μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας μας, απέτυχε όμως συστηματικά στον ουσιαστικό έλεγχο των ιδεολογικών και οικονομικών πηγών της κοινωνικής εξουσίας.

➤ Κοινωνικά δομημένες ή δεσποτικές πολιτικές εξουσίες

Η πολιτική πηγή της κοινωνικής εξουσίας αναπτύσσεται σε οριοθετημένο χώρο, για να διασφαλίσει τους βασικούς κανόνες μιας θεσμοθετημένης κοινωνικής λειτουργίας, δηλαδή το συμβόλαιο συνύπαρξης των μελών μιας κοινωνίας. Επομένως είναι από τη φύση της συγκεντρωτική²⁴, διότι ασκείται από το οργανωμένο κέντρο της άρχουσας ομάδας αλλά και εδαφική, δηλαδή το πεδίο επιρροής της είναι μια χωρική επικράτεια με καθορισμένα σύνορα.

Τα μέλη της άρχουσας ομάδας αποκτούν και ασκούν τόσο την επιμεριστική όσο και τη συλλογική εξουσία, εφαρμόζοντας τεχνικές της επιτακτικής εξουσίας σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό έντασης και αυθαιρεσίας. Επί πλέον, η πολιτική εξουσία διαχειρίζεται τις «εξωτερικές» σχέσεις σε επίπεδο κρατών -και όχι μόνο-, δηλαδή ασκεί εξουσία και εκτός της επικράτειάς της, πολιτική κυρίως αλλά και ιδεολογική και οικονομική, με ειρηνικά ή στρατιωτικά μέσα.

Εδώ πρέπει να επισημανθεί η βασική διάκριση των πολιτικών εξουσιών σε «κοινωνικά δομημένες» και «δεσποτικές». Οι πρώτες είναι η δύσκολη επιλογή²⁵, διαθέτουν ευρεία κοινωνική βάση συμμετεχόντων στην ανάδειξη της άρχουσας ομάδας, η οποία και ανανεώνεται από τα μέλη αυτής της βάσης και έχουν μειωμένη ένταση και περιορισμένη αυθαιρεσία επιτακτικής εξουσίας. Αντιστοιχούν σήμερα στο σπάνιο πολίτευμα μιας ουσιαστικά συμμετοχικής δημοκρατίας. Οι δεύτερες αποτελούν τη συνήθη εύκολη λύση: Αναπαράγονται απομονωμένες από το κοινωνικό αίσθημα, το οποίο καταπνίγουν συνεργώντας με τη στρατιωτική εξουσία, ή το υποτάσσουν, με τη συνέργεια της οικονομικής εξουσίας. Υποβαθμίζουν δηλαδή εντατικά και αυθαίρετα σε άφωνους υποτελείς τη συντριπτική πλειοψηφία των μελών της κοινωνίας τους.

Οι τέσσερις συνήθεις πρακτικές άσκησης της πολιτικής εξουσίας και οι αντίστοιχοι συντάκτες και θεσμοθέτες του κοινωνικού συμβολαίου, σκιαγραφήθηκαν ήδη στα περί ανθρώπων, κοινωνίας και δημοκρατίας των εισαγωγικών δεδομένων, (κεφ. 1, παρ. α).

²⁴ Όχι όμως όσο η στρατιωτική.

²⁵ Υπήρξαν όμως και λειτούργησαν με διάφορες δομές, στη μεγαλύτερη διάρκεια της προϊστορίας μας κατά κύριο λόγο αλλά και σε μικρό διάστημα της ιστορίας μας.

➤ **Ανατρεπτικά ιστορικά παραδείγματα**

Θα δούμε στη συνέχεια με δύο ιστορικά παραδείγματα, ένα γενικό και ένα εξειδικευμένο, κάποιες σύνθετες αναδράσεις και τις ευρύτερες ανατροπές από την επιλογή της εύκολης ή της δύσκολης λύσης άσκησης της πολιτικής εξουσίας, επισημαίνοντας ότι όλες οι πηγές είναι μεν αρχικά προϊόντα της ανθρώπινης φύσης, δηλαδή των ορμών μας, η ανάπτυξή τους όμως επηρεάζεται απρόβλεπτα από το φυσικό και το ανθρωπογενές μας περιβάλλον. Δηλαδή οι περιορισμοί και οι ευκαιρίες που το εκάστοτε περιβάλλον μας επιβάλλει ή μας προσφέρει, επηρεάζουν αποφασιστικά και ανατρεπτικά τις εξελίξεις και τις ποσοτώσεις κάθε πηγής εξουσίας στο κοινωνικό γίγνεσθαι.

Ως γενικό παράδειγμα αναφέρεται ότι σε σημαντικό μέρος της μακρίας εποχής κυριαρχίας της γεωργοκτηνοτροφίας, εξαιρουμένων των περιόδων ακμής ορισμένων πόλεων-κρατών ή αυτοκρατοριών²⁶, η αδυναμία ικανοποιητικού ελέγχου του ευρύτερου φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος (κακές συγκοινωνίες, έλλειψη αξιόλογων εγγειοβελτιωτικών και υδρευτικών έργων, συνεχείς συρράξεις), σε συνδυασμό με τη δογματική και μοιρολατρική πίστη στην κρατούσα ιδεολογική-θεολογική τάξη πραγμάτων, ενίσχυσαν υπέρμετρα το συγκεντρωτικό και επιτακτικό πολιτικό-στρατιωτικό σκέλος της κοινωνικής εξουσίας, σε βάρος του κατανεμημένου στο σύνολο της κοινωνίας, αποκεντρωτικού πολιτικού και οικονομικού σκέλους: Ελάχιστο ποσοστό του ΑΕΠ περίσσευε για αναδιανομή σε κοινωφελή έργα, η κοινωνικά δομημένη πολιτική εξουσία, αντί να ενισχυθεί ως φορέας των πολλών και εξαθλιωμένων, συρρικνώθηκε. Κυριάρχησε δε η ένοπλη δεσποτική πολιτική εξουσία, στηριζόμενη στο συνεχή φόβο, στην αδιαφιλονίκητη υποταγή, στην άκαμπτη διαστρωμάτωση και στη θανάτωση κάθε εξεγερμένου υπηκόου.

Αντίθετα, σε περιόδους ασφαλέστερου φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, το αποκεντρωμένο πολιτικό και οικονομικό σκέλος της κοινωνικής εξουσίας ενισχύονται αποφασιστικά και η παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών διαχέεται σε πολλούς πολίτες με κατοχυρωμένα κοινωνικά δικαιώματα. Συνακόλουθα, η αναδιανομή σημαντικού μέρους του ΑΕΠ επ' ωφελεία του συνόλου της κοινωνίας, συρρίκνωνε την ολιγαρχία και καθιστούσε την πολιτική και οικονομική αποκέντρωση

²⁶ Η ιστορική αυτή διαδρομή θα σκιαγραφηθεί στο επόμενο κεφ. 3.

σημαντικό έως και κυρίαρχο παράγοντα στην κατάκτηση και διατήρηση της πολιτικής εξουσίας.

Ένα δεύτερο, ειδικότερο αλλά μεγάλης ιστορικής σημασίας «ανατρεπτικό» παράδειγμα, εμφανίζεται στην περίοδο των απολυταρχικών και αυστηρά διαστρωματωμένων κοινωνιών της αρχαιότητας και της ευρωπαϊκής φεουδαρχίας: Η ανάδειξη πολιτικών εξουσιών, που ξέφυγαν από τον κανόνα και επέτρεψαν την ισονομία και κοινοτική αξιοπρέπεια σε σημαντικό ποσοστό των πληθυσμών τους, δηλαδή ανέδειξαν ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες, δημιούργησε μια νέα και ισχυρή πολεμική μηχανή, που κατανίκησε τις πολυαριθμότερες αλλά αριστοκρατικά δομημένες δυνάμεις²⁷ των επιτιθέμενων κατακτητών:

- Οι πυκνές φάλαγγες πεζικού των βαριά οπλισμένων, ελεύθερων Ελλήνων πολιτών με το υψηλό ατομικό και κοινωνικό τους φρόνημα, τη βαθειά συνείδηση της αποστολής τους και την άριστη εκπαίδευση και μεταξύ τους συνεργασία, νίκησαν κατ' επανάληψη τους Πέρσες, διασώζοντας μέσω του στρατιωτικού σκέλους της κοινωνικής εξουσίας και το πολιτικό σκέλος της αρχαίας Ελλάδας, του οποίου δημιούργημα υπήρξε το στρατιωτικό σκέλος.
- Το ίδιο φαινόμενο επαναλήφθηκε 1700 χρόνια αργότερα: Οι αστοί και μικροκτηματίες λογχοφόροι πεζικάριοι των Φλαμανδών και των Ελβετών, έχοντας κερδίσει, κατ'εξαίρεση για την εποχή τους, την ισονομία και κοινωνική αξιοπρέπεια, νίκησαν αμυνόμενοι σε πυκνή και πειθαρχημένη φάλαγγα –αντί να τραπούν όπως συνηθιζόταν σε φυγή- την κυρίαρχη έως τότε φεουδαρχική πολεμική μηχανή, τους φοβερούς στην όψη θωρακισμένους έφιππους ιππότες με τους δουλοπάροικους ακολούθους τους. Συνακόλουθα, το πολιτικό σκέλος της κοινωνικής εξουσίας, ο τρόπος ζωής των ελεύθερων αστών και αγροτών, υπερίσχυσε του κυρίαρχου φεουδαρχικού, αφού πρώτα νίκησε με το στρατιωτικό του δημιούργημα, στο πεδίο της μάχης.

²⁷ Του άρχοντα ιππέα και των πολλών ακολούθων υποτελών.

δ. Έρευνα και Επιστήμες, Τεχνικές και Τεχνολογία

➤ Από το υπάρχειν στο κυριαρχείν

Ερευνώντας και ανακαλύπτοντας τα πρώτα μυστικά του θαυμαστού αλλά και φοβερού υλικού και νοητικού τους περιβάλλοντος, κάποιοι ανήσυχoi προϊστορικοί πρόγονοί μας δεν αρκέστηκαν στην πρακτική αξιοποίησή τους. Θέλησαν να διασφαλίσουν τα ευρήματά τους, τη γνώση που παρήγαγαν και να προβάλλουν μαζί της την ατομική ασημαντότητά τους, στο μέλλον. Δίδαξαν τα μυστικά της έρευνάς τους σε προσεκτικά διαλεγμένους νεότερους συντρόφους τους, τους μύησαν στη διαδικασία και την πειθαρχία της αέναης αναζήτησης και τους παρέδωσαν τη σκυτάλη.

Έτσι γεννήθηκαν οι χώροι των ερευνητών-δασκάλων και των μαθητών-συνεχιστών, της επιθετικής ανθρώπινης εξέλιξης από το υπάρχειν στο κυριαρχείν. Μυστικοπαθείς και συνωμοτικοί στην αρχή οι ανήσυχoi πρόγονοι, ελευθερώθηκαν και από τα δικά τους δεσμά κάτω από το δυνατό μεσογειακό φως της Αρχαίας Ελλάδας. Τότε γιγαντώθηκαν οι ερευνητές και τα δρώμενα: Από κρυφά σχολεία, έγιναν προνομιακοί χώροι διδασκαλίας του Δήμου, προϋπόθεση και κυριότερη πηγή της δημόσιας διάκρισης, πολλαπλασιάζοντας και διαδίδοντας στον κόσμο τους επάλληλους κύκλους της ανθρώπινης πνευματικής –αλλά όχι μόνο– κυριαρχίας και δημιουργίας.

Οι ομάδες εξουσίας των ανθρώπινων κοινωνιών, οικειοποιήθηκαν συστηματικά την πρακτική κυρίως αξία του ερευνητή-παραγωγού γνώσης και την αναπαραγωγική και βελτιωτική της γνώσης προσφορά του δασκάλου και της παιδείας, για την ανάπτυξη της δύναμής τους. Έδωσαν την αυταρχική ή και ασφυκτική προστασία τους, εξανάγκασαν αλλά και βοήθησαν. Το τελικό συνιστάμενο αποτέλεσμα ήταν από αναπτυξιακής πλευράς μέχρι υπερβολής θετικό. Παρόλα τα πισωγυρίσματα, συνδεόμενα πάντοτε με σκοταδιστικές ιδεοληψίες, η ανθρωπότητα μαθαίνει γρήγορα, προχωρεί και πολλαπλασιάζει πολλά θετικά αλλά και ορισμένα αρνητικά μεγέθη της: Πληθυσμιακά και ανισοκατανεμημένα οικονομικά, συνήθως ευεργετικά και κατ' εξαίρεση επικίνδυνα τεχνολογικά, πολύ ενδιαφέροντα αλλά και εγκλωβιστικά μερικές φορές, πολιτιστικά.

➤ **Επιστήμες, Τεχνικές και Τεχνολογία**

Συνοψίζοντας και κατ' ανάγκην απλουστεύοντας τους περί την έρευνα ορισμούς φωτισμένων διανοητών, μπορούμε προσεγγιστικά να θεωρήσουμε ως έρευνα²⁸, το σύνολο των συστηματικών εργασιών που δημιουργούν γνώση, εντελώς νέα ή βελτιωτική-προσθετική της υπάρχουσας.

Η ορθολογικοποίηση και οργάνωση των προϊόντων της έρευνας κατά διάφορες γνωστικές περιοχές, οδήγησε στις επιστήμες: «Θεωρητικά σύνολα, δομημένα σε συστήματα, δηλαδή σε σύνολα γνώσεων, ταξινομημένων βάσει συγκεκριμένων αρχών», σύμφωνα με τον κλασικό ορισμό του Καντ. Προηγήθηκε με ολιστική πληρότητα και λακωνική διατύπωση ο Πλάτωνας, προσδιορίζοντας μέσω ενός συνομιλητή του, του ιδιοφυούς μαθηματικού Θεαίτητου, ότι «έστιν ουν επιστήμη δόξα αληθής μετά λόγου»²⁹.

Οι ανθρώπινες κοινωνίες δεν περίμεναν βέβαια τη συγκρότηση των επιστημών για να εφεύρουν και να βελτιώσουν τη ροή και τα προϊόντα των διαφόρων παραγωγικών διαδικασιών. Με κοινή λογική και πρακτική έρευνα οδηγήθηκαν σε επαναστατικές «τεχνικές» καινοτομίες και παράλληλα τις συστηματοποίησαν, βρήκαν δηλαδή εμπειρικά τη μεθοδολογία εφαρμογής επάλληλων τεχνικών για την παραγωγή συγκεκριμένων και πολύπλοκων δημιουργημάτων.

Οι συνεχείς εφαρμογές της παραγωγικής διαδικασίας οδήγησαν σε νέες θαυμαστές βελτιώσεις και επεκτάσεις αυτών των τεχνικών, κυρίως στην παραγωγή προϊόντων. Οι μάστορες, κάτοχοι της αντίστοιχης εμπειρικής γνώσης, συμβάλλουν καθοριστικά, μέχρι και σήμερα στην κατασκευή του πολύπλοκου σταθερού και κινητού ανθρωπογενούς μας περιβάλλοντος.

Η θεαματική ανάπτυξη αυτών των τεχνικών και η βελτίωσή τους με επιστημονικά ευρήματα, δημιούργησε το σύνολο και τους κλάδους της «τεχνολογίας»³⁰ που αυτονομήθηκε ως η περιοχή των τεχνικών επιστημών. Το ίδιο συνέβη και με τη

²⁸ Κατά την τελευταία εικοσαετία έγιναν στη χώρα μας και νομοθετικοί προσδιορισμοί της έρευνας, με καλές προθέσεις αλλά μέτρια ως ατυχή αποτελέσματα, διότι η φύση της έρευνας δεν επιτρέπει καλοούπια με στεγανό περίβλημα.

²⁹ Επιστήμη είναι η άποψη που επαληθεύεται με λογικά επιχειρήματα.

³⁰ Ο πολυχρησιμοποιημένος σήμερα όρος Τεχνολογία δε φαίνεται να έχει ξεκάθαρο επιστημονικό ορισμό. Από τη χρήση του μπορούμε να συμπεράνουμε ότι συνθέτει επιστημονικές γνώσεις και τεχνικές μεθόδους για την επίλυση συγκεκριμένων προβλημάτων της παραγωγικής διαδικασίας και από την άποψη αυτή η Τεχνολογία αποτελεί το συνδετήριο κρίκο ανάμεσα στην Επιστήμη και τις Τεχνικές.

μετεξέλιξη των τεχνικών της οικονομικής λειτουργίας ατόμων και κοινωνιών, σε περιοχή των οικονομικών επιστημών.

➤ **Ιδεολογία και πρακτική της έρευνας**

Κατά τους τρεις τελευταίους αιώνες, σύμφωνα και με τις δύο ιστορικά θεμελιωμένες και συνδεδεμένες λειτουργικές ενότητες των επιστημών και της τεχνολογίας, η επιστημονική και τεχνολογική έρευνα είναι δυσδιάκριτες. Αξίζει όμως τον κόπο να διαφυλάξουμε την πηγαία αγνότητα κάθε ανήσυχου ερευνητικού πνεύματος, αλλά και το ανεκτίμητο μακροπρόθεσμο επιστημονικό όφελος από τη δημιουργική αφοσίωση αυτών των ερευνητών, διακρίνοντας την έρευνα σε «Βασική» και «Εφαρμοσμένη».

Η βασική έρευνα ορίζεται από τον κύριο στόχο της, τη συμβολή της στη βάση, στα θεμέλια της επιστήμης, με τη δημιουργία εντελώς νέας γνώσης ή την αύξηση ή βελτίωση της υπάρχουσας. Ταυτίζεται σε σημαντικό ποσοστό, ως προς τα κίνητρα, με τον ορισμό «επιστημονική έρευνα ελεύθερης επιλογής», διότι πράγματι επιχειρεί τη δημιουργία γνώσης ανεξαρτήτως της χρησιμοθηρικής δυνατότητας άμεσης πρακτικής εφαρμογής της. Προάγει παράλληλα τη δημιουργική ικανότητα και την πνευματική αποστολή των ώριμων επιστημόνων και των μαθητευόμενων νέων ερευνητών, που ονειρεύονται έναν κόσμο χωρίς το μονοπώλιο του κόστους-οφέλους.

Η εφαρμοσμένη έρευνα, δηλαδή η βελτίωση των παλαιών τεχνικών και η ανακάλυψη νέων με επιστημονική μεθοδολογία, ορίζεται από την προαγωγή της γνώσης στις εφαρμογές της επιστήμης, στην τεχνολογία και τις πάσης φύσεως υπηρεσίες της παραγωγικής διαδικασίας, είτε εντελώς νέες είτε υπάρχουσες, τις οποίες και αναπτύσσει, μέσω και της αξιοποίησης της Βασικής Έρευνας. Ταυτίζεται σε σημαντικό ποσοστό, ως προς τα κίνητρα, με τον ορισμό της «Προσανατολισμένης Τεχνολογικής Έρευνας», κυρίως όσον αφορά στην κοινή επιθυμία χορηγού και ερευνητή να την οδηγήσουν σε εφαρμογές με άμεσο όφελος για την παραγωγική οικονομία ή/και τις υπηρεσίες. Η προσφορά της στα καθημερινά προβλήματα της πολύπλοκης ζωής μας είναι πολύτιμη και κυρίαρχη. Η αυξανόμενη εξάρτησή της από την αυτοκρατορία της αγοράς, επιβάλλει το συστηματικό έλεγχο των στόχων και των αποτελεσμάτων της.

ε. Πανεπιστήμια και Οικονομική

➤ Γενετικός κώδικας και ανανεωτικές δομές

Χώρος συγκεντρωμένης σπουδής των επιστημών και προαγωγής της βασικής και εφαρμοσμένης έρευνας, το Πανεπιστήμιο γεννήθηκε και μεγάλωσε μέσα από μια μεγάλη «τρισδιάστατη» Ιδέα. Την καταπολέμηση του ζυγού των δογματιστών αλλά και του κλειστού μονοπωλίου της γνώσης, τη συστηματική ανάπτυξη της διδασκαλίας, της έρευνας και της διακίνησης της ελεύθερης σκέψης, χωρίς προκαθορισμένους οικονομικούς ή πολιτικούς στόχους και την με ίσους όρους και χωρίς τίμημα προσφορά, του ανεκτίμητου δημόσιου αγαθού της Ανώτατης Παιδείας, σε κάθε ενδιαφερόμενο πολίτη, ο οποίος αξιοκρατικά έχει εισαχθεί στο Πανεπιστήμιο.

Ο γενετικός αυτός κώδικας, αρχική υπαρξιακή συνθήκη κάθε γνήσιου Πανεπιστημίου, θα μπορούσε μέχρι πριν από τρεις δεκαετίες να θεωρηθεί κοινότοπος, δεδομένου ότι όλοι μας είμαστε, θεωρητικά τουλάχιστον, υπέρμαχοι αυτής της ιδέας. Καθίσταται όμως σήμερα, δυστυχώς, αναγκαίος ο συνεχής αγώνας για τη διατήρησή του, επί του πεδίου μιας δύσκολης μάχης: Η διεθνής επικράτηση του δίδυμου «ατομικισμός - θεοποίηση του οικονομικού οφέλους», έχει ήδη επιτύχει με συγκεκριμένες δράσεις να απαξιώσει όχι μόνο το Πανεπιστημιακό ιδεώδες, δηλαδή τον κώδικα επί της ουσίας, αλλά και τις δομές και την αποστολή του Δημόσιου Πανεπιστημίου.

Τα Πανεπιστήμια, λειτουργούν μέσω ενός οργανωμένου συστήματος, με το οποίο συνδέονται αναγκαστικά με τα δεσμά ενός γάμου, προικισμένου με το σπέρμα μιας υπαρξιακής αντίθεσης. Ο γάμος είναι απαραίτητος αφού κάθε ερευνητική διαδικασία «παραγωγής γνώσης» και διδακτική διαδικασία «μεταφοράς της γνώσης», αποδίδει μόνο όταν οργανωθούν συστηματικά, όταν κωδικοποιηθούν και τακτοποιηθούν χωροχρονικά οι λειτουργίες του συστήματος παραγωγής-μεταφοράς. Η αντίθεση όμως είναι αναγκαστική και ιδιαίτερα επιθυμητή (υπαρξιακή προϋπόθεση των συζευγμένων εννοιών ακαδημαϊκές σπουδές-σύστημα), γιατί ενώ δε νοούνται υγιείς σπουδές χωρίς τη διαρκή διάθεση αλλαγής μέχρι και ανατροπής του συστήματος που τις στηρίζει, η ιστορία δείχνει ότι οι περισσότερες καλές πανεπιστημιακές σχολές προσφέρουν σπουδές θεμελιωμένες πάνω σε κάποιο στερεά διαρθρωμένο και συνεπές προς το παρελθόν τους εκπαιδευτικό σύστημα.

Ο διάυλος διδασκόντων και διδασκομένων διέρχεται από πανεπιστημιακούς χώρους με ποικίλα εξωτερικά χαρακτηριστικά, που έχουν όμως κοινό γνώρισμα την

παραπάνω αντίθεση. Πρόκειται δηλαδή για εμπειρικό νόμο εσωτερικής συμπεριφοράς του διαύλου, αν θέλουμε να διατηρήσουμε την αποτελεσματικότητα και την ποιότητά του, να παραμείνει δηλαδή ο δίαυλος δημιουργικός και ανανεωτικός, χωρίς άσκοπες βερμπαλιστικές διαφυγές ή σκόπιμα κλειστούς λαβύρινθους. Στην αναζήτηση όμως της χρυσής τομής ανάμεσα στη συνεχή αμφισβήτηση-ανανέωση και το στέρεο σύστημα σπουδών, χρειάζεται συνεχής επιστημονική αγωνία, βαθύς αλλά όχι δογματικός ορθολογισμός, εφοδιασμένος με ασφαλείς μηχανισμούς ανάδρασης και σοβαρή δουλειά χωρίς δουλειά, σε οποιοσδήποτε ευκαιριακές σκοπιμότητες ή στείρες αγκυλώσεις, προς τις βολικές συνήθειες του παρελθόντος.

➤ **Το πολύπλοκο των οικονομικών επιστημών**

Στο πλαίσιο των Πανεπιστημιακών σπουδών που τιμούν την αποστολή τους, τον 18^ο αιώνα εντάχθηκε στην Ευρωπαϊκή επιστημονική παράδοση ως αυτόνομη περιοχή και η «πολιτική οικονομία» ή «οικονομική». Όμως η πανεπιστημιακή παράδοση αλλά και η κοινή λογική δηλώνουν ότι κάθε επιστημονικός κλάδος οφείλει να δομήσει μια «θεωρία», δηλαδή ένα λογικό οικοδόμημα αρχών και μεθόδων για την εξήγηση της συμπεριφοράς των σχετικών με τον κλάδο πραγματικών φαινομένων. Η στιγμή της αλήθειας για την όποια θεωρία και το γενεσιουργό της επιστημονικό κλάδο έρχεται με την ορθή πρόβλεψη: Στηριζόμενη στις οριακές και αρχικές συνθήκες ενός φαινομένου σε εξέλιξη, πρέπει η θεωρία να προβλέπει αυτή την εξέλιξη, τουλάχιστον τις σοβαρότερες συνιστώσες της στο άμεσο μέλλον³¹, λαμβάνοντας βέβαια υπόψη την εγγενή φυσική ιδιότητα της αβεβαιότητας που εκφράζεται με το βαθμό ακριβείας και το χωροχρονικό πεδίο κάθε πρόβλεψης.

Διαπιστώνουν όμως και μεγάλοι οικονομολόγοι ότι η στοιχειώδης σοβαρότητα επιβάλλει τη δυσπιστία στις όποιες ακριβοπληρωμένες προβλέψεις, διότι και οι καλύτεροι αναλυτές της αγοράς απλώς αγνοούν ή δεν ομολογούν δημόσια, ότι πολλά

³¹ Π.χ. οι προβλέψεις της κλασικής ή Νευτώνειας μηχανικής καλύπτουν μέχρι σήμερα τις συνθήκες απαιτήσεις των πολύπλοκων διαστημικών μας δραστηριοτήτων, στο περιορισμένο μέτρο της αλληλεπίδρασης μεταξύ δύο σωμάτων. Ο Henri Poincaré, (1854-1912), πατέρας της θεωρίας της χαοτικής συμπεριφοράς ενός ντετερμινιστικού συστήματος (όπως οι κινήσεις των πλανητών στο ηλιακό μας σύστημα), απέδειξε το ασταθές της λύσης του προβλήματος των τριών σωμάτων: Μια μικρή διαταραχή στην αρχική θέση του ενός σώματος, ενδεχομένως μη ανιχνεύσιμη από τις παρατηρήσεις μας, μπορεί να οδηγήσει σε ριζικά διαφορετικές τελικές θέσεις τα τρία σώματα ανατρέποντας πλήρως τις ακριβείς ντετερμινιστικές προβλέψεις μας. Παράλληλα, ήδη από το 1905 γνωρίζουμε (Einstein), ότι ο βαθμός της ακριβείας των προβλέψεων της κλασικής μηχανικής είναι πεπερασμένος.

από τα κρίσιμα δεδομένα της εξέλιξης των οικονομικών πραγμάτων, δεν τα γνωρίζουν ή δεν είναι δυνατόν να τα γνωρίζουν.

Τι «είδους» επιστήμες είναι λοιπόν οι Οικονομικές; Είναι ένα πρώτο δύσκολο ερώτημα, ας μου επιτραπεί να δανειστώ μια πρώτη στοιχειώδη προσέγγιση: Από τη φύση τους, τα οικονομικά δρώμενα είναι πολύπλοκα, πολυπαραμετρικά και απρόβλεπτα όπως ο άνθρωπος και οι κοινωνίες του. Ο καθηγητής Alfred Marshall, προσδιόριζε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα στο Cambridge ότι «Η Πολιτική Οικονομία ή Οικονομική, είναι μια μελέτη της ανθρωπότητας, που ασχολείται με τη συνήθη επιχειρηματική δραστηριότητα που λέγεται ζωή». Ο δε καθηγητής της Οικονομικής στο Harvard, John Galbraith³², δηλώνει: «Επιδιώκω να δω την Οικονομική σαν μια απεικόνιση του κόσμου μέσα στον οποίο έχουν αναπτυχθεί ορισμένες οικονομικές ιδέες».

Επισημαίνεται δηλαδή από τους οικονομολόγους μια απλή φυσική αλήθεια: Η οικονομική επιστήμη αντιμετωπίζει όλες τις δυσκολίες και αβεβαιότητες των κοινωνικών επιστημών, δηλαδή της πολύπλοκης και απρόβλεπτης ατομικής και συλλογικής συμπεριφοράς των συνανθρώπων μας. Προσπαθεί η επιστήμη αυτή να περιγράψει ένα σύνθετο φυσικό φαινόμενο στο οποίο όπως προαναφέρθηκε, ενυπάρχουν ως εσωτερικές ιδιότητες τόσο η προβλεψιμότητα όσο και η απροσδιοριστία, που εκδηλώνονται βέβαια σε διαφέρουσες μεταξύ τους χρονικές και χωρικές συντεταγμένες³³, π.χ. η αξιόπιστη πρόβλεψη, όταν είναι δυνατή, έχει συνήθως περιορισμένο χωροχρονικό ορίζοντα.

Είναι βέβαια βολική για τις ανασφάλειές μας, εξυπηρετική για τα σχέδια και τις διεκδικήσεις μας, ενισχυτική στην άσκηση εξουσίας και αφόρητα εγκλωβιστική η προσκόλληση στον ντετερμινισμό. Το ευτύχημα είναι ότι η φύση έχει φροντίσει για το πολύτιμο αγαθό της απρόσμενης και δυσάρεστης, για τα ατομικά και συλλογικά συστήματα εξουσίας, ελεύθερης βούλησης, που εκδηλώνεται ενάντια στο ρεύμα, έστω και σπάνια και μας κρατάει ακόμα ζωντανούς επί της ουσίας...

³² Το μεταφρασμένο και στα Ελληνικά σύγγραμμά του «Μια σφαιρική άποψη για την Οικονομία» (Εκδόσεις Παπαζήση, 2001) βοήθησε πολύ στην σύνθεση αυτού του κεφαλαίου.

³³ Σημαντική είναι η συμβολή του καθηγητή ΕΜΠ Δημήτρη Κουτσογιάννη στην κατανόηση της συνύπαρξης ντετερμινιστικής και στοχαστικής δομής στα φυσικά φαινόμενα.

➤ **Η οικονομική των φτωχών και η παγίδα του χρηματιστηριακού τζόγου**

Διατρέχοντας την οικονομική μας ιστορία, ο Galbraith επισημαίνει ότι «οι οικονομικές ιδέες δεν είναι πολύ σημαντικές όταν και όπου δεν υπάρχει οικονομία». Είναι πράγματι γεγονός ότι το συλλογικό και ατομικό οικονομικό γίνεσθαι έχουν αντικείμενο αλλά και νόημα, μόνο για τον οικονομικά δραστήριο άνθρωπο που κινείται και ζει στις αναπτυγμένες κοινωνίες, διότι μόνον αυτές διαθέτουν εξειδικευμένο οικονομικό ιστό, μεγάλες παραγωγικές επενδύσεις και κεφάλαια κίνησης.

Στις παλαιές και απλούστερες προ-καπιταλιστικές κοινωνίες, αλλά και στις σύγχρονες φτωχές κοινωνίες ή τις φτωχές νησίδες των αναπτυγμένων χωρών, οι υποτυπώδεις συνιστώσες της οικονομικής ζωής θέτουν εκτός τόπου και χρόνου τις όποιες οικονομικές θεωρίες και συνακόλουθες πρακτικές. Ο απλός άνθρωπος αγωνίζεται για τη βιολογική του επιβίωση, κρατιέται δέσμιος της αγωνιώδους καθημερινότητάς του και είναι έρμαιο των επιθυμιών και αποφάσεων της εκάστοτε οικονομικής και πολιτικής εξουσίας. Παρακολουθεί δε με σκεπτικισμό τις αναλύσεις και προβλέψεις για την εξέλιξη και την αναδιανομή μιας πίτας, στο κόψιμο της οποίας δεν ήταν και δε θα είναι ποτέ καλεσμένος.

Ας πάρουμε παράδειγμα και από τη χώρα μας: Το ανεβοκατέβασμα του ελλείμματος, του δημοσίου χρέους και άλλων περισπούδαστων δεικτών, ουδόλως επηρεάζει την υποτυπώδη οικονομική ζωή των μισών τουλάχιστον, ουσιαστικά φτωχών, συμπολιτών μας. Δικαίως λοιπόν αδιαφορούν για το θόρυβο που γίνεται γύρω από τέτοιου είδους οικονομικά γεγονότα. Τρομοκρατούνται όμως από τα προβαλλόμενα οικονομικά αποτελέσματα μιας μακροχρόνια κακής διαχείρισης των εθνικών μας πόρων και τον αμοραλισμό που εμπεδώθηκε στο σύνολο της κοινωνίας. Αγανακτούν επίσης διότι γνωρίζουν ότι θα πληρώσουν το μέγιστο μέρος του λογαριασμού. Το στηριζόμενο στα οικονομικά γεγονότα παιγνίδι των εχόντων και των αγορών, γυρίζει πάντα σε βάρος τους.

Σε κάθε περίπτωση πρέπει να απαλλαγούμε από το μύθο και την φρούδα ελπίδα περί οικονομικής θεωρίας, που εγγυάται την έγκαιρη και έγκυρη «οικονομική πρόβλεψη». Όπως σε όλα τα πολυπαραμετρικά προβλήματα με ουσιώδεις μη προβλέψιμες και εμβόλιμες συνιστώσες, ο σίγουρα χαμένος είναι ο μοναχικός

παίκτης με τις λίγες αλλά δήμεν «αξιόπιστες» πληροφορίες κάποιων ειδικών. Διότι αν κάποιος ειδικός αναλυτής μπορούσε να προβλέψει με σχετική ακρίβεια κάποιες τιμές της αγοράς, του χρηματιστηρίου, π.χ., τότε θα κρατούσε την πρόβλεψη για τον εαυτό του και θα γινόταν σύντομα ο πλουσιότερος και ισχυρότερος οικονομικός παράγοντας στον πλανήτη μας.

Επομένως, κατά τη λογική της μαθηματικής μου παιδείας, πρέπει να ισχύει και στο χρηματιστηριακό τζόγο ο αμείλικτος νόμος των καζίνων, σε βάρος κάθε συνηθισμένου παίκτη: Το μόνιμο πλεονέκτημα της καλύτερης εσωτερικής πληροφόρησης³⁴ και τα τεράστια κεφάλαια των ιερών και των ναών της αγοράς -των τραπεζιτών και των τραπεζών π.χ.- είναι σε θέση να νικήσουν κάθε επίμονο εξωτερικό παίκτη, όσο δυνατός και αν είναι. Είναι απλά θέμα χρόνου.

στ. Οι σπουδές της νέας γενιάς

➤ Το Ευρωπαϊκό κεκτημένο

Τους τελευταίους τρεις αιώνες της προηγούμενης χιλιετίας, η Ευρώπη μεγαλούργησε παρά τους μεγάλους εσωτερικούς της αλληλοσπαραγμούς: Η αποτίναξη του ζυγού των δογματιστών από τους γενναίους καλλιεργητές του ευρωπαϊκού ορθολογισμού κατά το 18ο αιώνα και η θριαμβική δικαίωση της επιστημονικής προσέγγισης εκ του φυσικού αποτελέσματος, γκρέμισαν το γενικευμένο πνευματικό εγκλωβισμό και στήριξαν την εμβάθυνση στα φυσικά φαινόμενα και τη βιώσιμη ανάπτυξη. Δημιουργήθηκε έτσι ο ζωτικός χώρος για την ελεύθερη σκέψη και τα δικαιώματα του πολίτη κατά τον 19ο αιώνα.

Με την ανατροπή των διαφόρων «ελέω θεού» και «κληρονομικώ δικαίω» μοναρχών, η «Ευρώπη των Κοινωνιών», δηλαδή ο χώρος όπου αναπτύχθηκε η Δημοκρατία, το Κοινωνικό Κράτος, και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, όλη η ιδεολογία των ατομικών ελευθεριών και της συλλογικής κοινωνικής συνείδησης, εδραιώθηκε και άνθησε κατά τον 20ό αιώνα. Αξιοποιήθηκαν μαζικά τα επιτεύγματα των επιστημών και της τεχνολογίας και έγιναν προσιατά στον απλό άνθρωπο. Αναβαθμίστηκε συνακόλουθα το επίπεδο και η ποιότητα ζωής του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου και

³⁴ Τουλάχιστον ισοδύναμο με το πιθανολογικό πλεονέκτημα του «τραπεζιού» κάθε τυχερού παιχνιδιού, (ρουλέτας, κλπ).

δημιουργήθηκε για όλες τις Ευρωπαϊκές κοινωνίες αλλά και για τον κάθε πολίτη, το «Ευρωπαϊκό Κεκτημένο».

Θεμέλιο του «Ευρωπαϊκού Κεκτημένου» υπήρξε η κοινή πολιτική των ευρωπαϊκών κρατών για την Δημόσια Παιδεία, η θέσπιση της ισότητας των ευκαιριών εισόδου στην κοινωνική αρένα, μέσω ενός προσιτού σε όλους, Δημόσιου Σχολείου, από το Νηπιαγωγείο έως και το Πανεπιστήμιο. Το Σχολείο αυτό πρέπει να είναι σε θέση να προσφέρει όλα τα αναγκαία εφόδια για τη, χωρίς περιθωριοποίηση και έμμεσους αποκλεισμούς, διεκδίκηση της επιθυμητής από τον καθένα, επαγγελματικής σταδιοδρομίας.

Συνακόλουθα η ευρωπαϊκή Δημόσια Παιδεία δομήθηκε με μέτρο τον άνθρωπο-μαθητή ή φοιτητή και τελικούς μετασχολικούς στόχους, τη βελτίωση της ποιότητας της ζωής του και τη συνειδητοποίηση της αξίας αλλά και του αναγκαίου της συμβολής του στην προστασία των ατομικών και συλλογικών δημοκρατικών δικαιωμάτων και κατακτήσεων. Τρεις είναι -και λειτούργησαν στο παρελθόν- οι οφειλόμενες διαχρονικές δράσεις της Δημόσιας Παιδείας προς όλους τους διδασκόμενους, για να μην παραμένουν τα παραπάνω ωραία λόγια στα χαρτιά:

- Το χτίσιμο μιας πλατιάς, ανοικτής και ανθεκτικής στο χρόνο υποδομής, ενός ισχυρού γνωσιολογικού υπόβαθρου στο ευρύτερο αντικείμενο της προσφερόμενης σε όλους τους μαθητές γενικής παιδείας και στη συνέχεια στα θέματα των επαγγελματικών ειδικεύσεων ή της επιστήμης που ο καθένας τους έχει επιλέξει. Στο γενικό αυτό υπόβαθρο προστίθενται τα αναγκαία για κάθε ενεργό πολίτη, βασικά εργαλεία της πληροφορικής, των υπολογιστών και των δικτύων,
- Η καλλιέργεια των δεξιοτήτων για την αυτοδύναμη πρόσβαση στις διαρκώς αναβλύζουσες πηγές γνώσης, τη σύνθεση, την έρευνα, την επικοινωνία, τη συνεργασία και τη διοίκηση προσωπικού και έργων,
- Η ανάπτυξη των ευρύτερων προσωπικών και κοινωνικών αρετών για την ανάδειξη ολοκληρωμένων προσωπικοτήτων, που όχι μόνο διαθέτουν ανανεώσιμη επιστημονική ή τεχνολογική γνώση, αλλά και γνωρίζουν να «ίστανται» ως υπεύθυνοι εργαζόμενοι και να «υπάρχουν» ως συνειδητοί, ελεύθεροι πολίτες.

Στις θεμελιώδεις υποχρεώσεις του ευρωπαϊκού κεκτημένου είναι και η αξιοπρεπής απασχόληση: Η παροχή των ικανών και αναγκαίων ευκαιριών στους αποφοίτους για να μπορούν να προσφέρουν την αμέριστη και αποτελεσματική συμβολή τους στην κάλυψη των επιστημονικών, τεχνολογικών, περιβαλλοντικών, πολιτιστικών και άλλων ευρύτερων κοινωνικών αναγκών της χώρας τους κατά προτεραιότητα, αλλά και της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της διεθνούς κοινότητας.

Το Ευρωπαϊκό κεκτημένο στη Δημόσια Παιδεία χάνεται, σιγά αλλά σταθερά, για τους μη έχοντες, τα τελευταία τριάντα χρόνια. Εμφανίζεται μια μόνιμη και καταφανής πολιτική απροθυμία των περισσότερων κρατών-μελών στην οικονομική κάλυψη των παραπάνω τριών αναγκαίων δράσεων της Δημόσιας Παιδείας. Το γεγονός αυτό³⁵ έχει ως συνέπεια να αισθάνονται, μαθητές και φοιτητές, παγιδευμένοι ανάμεσα σε ένα παρόν χωρίς τη γενναιόδωρη κρατική προσφορά στο Δημόσιο Σχολείο, το μόνο που διασφαλίζει τη δημοκρατική μας ισότητα και σε ένα μέλλον χωρίς αρχές, αξίες και στοιχειώδεις εγγυήσεις. Ας σκιαγραφήσουμε λοιπόν το ιστορικό αυτού του καταστροφικού κατήφορου.

➤ **Ο αφαιρετικός πολλαπλασιασμός της μεταλυκειακής εκπαίδευσης**

Κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα παρατηρήθηκε σε όλο τον αναπτυσσόμενο κόσμο μια θεαματική ποσοτική ανάπτυξη όλων των επιπέδων της παιδείας, η οποία εξελίχθηκε σε διαρκώς αυξανόμενη έκρηξη στη μετα-λυκειακή εκπαίδευση: Σε μια χαρακτηριστική κεντροευρωπαϊκή χώρα, τη Γαλλία, στο ξεκίνημα του περασμένου αιώνα, (το 1900) οι «φοιτητές» δεν ξεπερνούσαν τις 30.000, έναντι 2,4 εκατομμυρίων στο ξεκίνημα του 21^{ου} αιώνα, (80 φορές περισσότεροι!!) και ανάλογες είναι οι θεαματικές αυξήσεις και στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες.

Η ποσοτική αυτή έκρηξη υπήρξε φωτεινή και ευεργετική για όλες τις ανθρώπινες επιδόσεις αλλά και αξίες, εφόσον δεν έθιγε την ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης. Πλην όμως από την τέταρτη μετά την Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο δεκαετία, αρχίζουν να εμφανίζονται οι πρώτες «ατροφικές» περιοχές, κυρίως στα νέα Πανεπιστήμια λόγω της απροθυμίας των εκάστοτε κυβερνήσεων να τα στηρίξουν και οικονομικά. Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '80, διορατικοί δάσκαλοι όπως η

³⁵ Όπως έγραψα και στο προλογικό σημείωμα.

Jacqueline de Romilly, επισημαίνουν ότι οι «*ναοί της επιστήμης και της παραγωγής γνώσης*», τα Πανεπιστήμια, κινδυνεύουν να μεταβληθούν σε *ρηχές επαγγελματικές σχολές*».

Εστιάζοντας για τις ανάγκες αυτού του δοκιμίου την προσοχή μας, στα Πανεπιστήμια -με την επισήμανση ότι ανάλογα φαινόμενα είναι σε όλους ορατά και για τις άλλες μεταλυκειακές σπουδές αλλά και για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση- διαπιστώνουμε ότι,

- η παρακμή των ιδεολογιών και η διεθνής επικράτηση του δίδυμου «ατομικισμός-θεοποίηση του οικονομικού οφέλους»,
- η κρατική αδιαφορία στην ικανοποίηση οικονομικών και θεσμικών αιτημάτων και
- εσω-πανεπιστημιακές αδυναμίες στην έγκαιρη διόρθωση κακώς κείμενων, στη διαχείριση κρίσεων και στην τήρηση του μέτρου,

έχουν ήδη οδηγήσει, σε υποβάθμιση όχι μόνο το Πανεπιστημιακό ιδεώδες, δηλαδή τον κώδικα επί της ουσίας, αλλά και το κύρος της Ανώτατης Εκπαίδευσης.

Το διεθνές εμπόριο «εκπαιδευτικών προϊόντων» και συνακόλουθων πτυχίων, δυσφημίζοντας με διάφορα επικοινωνιακά μέσα την ποιότητα και τη γνησιότητα της εκπαιδευτικής και ερευνητικής προσφοράς των Δημόσιων Πανεπιστημίων, αξιοποιεί το «φαίνεσθαι» και προσφέρει φανταχτερά αλλά συνήθως κίβδηλα υποκατάστατα, των πραγματικών σπουδών.

Επισημαίνεται δηλαδή ένας μεγάλος κίνδυνος για τη νέα γενιά κατά τις επιλογές των σπουδών της: Με αφετηρία την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στο Ηνωμένο Βασίλειο επί πρωθυπουργίας Θάτσερ, προωθείται και στην Ηπειρωτική Ευρώπη ο «αφαιρετικός πολλαπλασιασμός» των εκπαιδευτικών κέντρων όλων των επιπέδων, κυρίως όμως των Πανεπιστημίων: Πολλαπλασιάζονται με ταυτόχρονη αφαίρεση πολύτιμων αλλά δαπανηρών γνωστικών αντικειμένων και των αναγκαίων υποδομών τους, έτσι ώστε με τα ίδια ή και λιγότερα χρήματα να παρέχονται πολύ περισσότερα αλλά υποδεέστερα διπλώματα, υπαγορευόμενα από τις εκάστοτε ανάγκες της αγοράς. Παράγεται προσωπικό εγκλωβισμένο στη στενή εξειδίκευση, δηλαδή περιορισμένης εμβέλειας, το οποίο υπο-εξοπλίζεται μέσα σε ένα περιβάλλον ευδαιμονικής σύγχυσης γύρω από τις πηγές και τους στόχους των διαφόρων επιστημών.

Η αποστήθιση μοντέλων υποκαθιστά σε μεγάλο βαθμό την απαραίτητη για τον επιστήμονα βαθιά γνώση της ουσίας των προβλημάτων, των στόχων και της ευαισθησίας των λύσεων στην εισαγωγή των πραγματικών δεδομένων. Δε γίνεται κατανοητό από τους αποφοίτους ότι ουσιώδεις παράμετροι του προβλήματος έχουν υπεραπλουστευθεί ή και παραλειφθεί για τις ανάγκες της διδασκαλίας του απλού, φτηνού και αναξιόπιστου νετερμινιστικού μοντέλου. Δε διδάσκονται δηλαδή οι αναγκαίες θεωρητικές βάσεις για την κατανόηση και απεικόνιση και της στοχαστικής δομής ενός πολύπλοκου φαινομένου όπως αναλύθηκε στην προηγούμενη ενότητα ε, και τα οικονομικά φαινόμενα είναι κατ' εξοχήν σύνθετα. Το ίδιο άλλωστε συμβαίνει και στις επιστήμες που χειρίζονται λιγότερο σύνθετα φυσικά φαινόμενα, π.χ. με τους σεισμούς και τα ακραία καιρικά φαινόμενα που επηρεάζουν δραματικά τη ζωή μας και το ανθρωπογενές περιβάλλον μας.

Διαπιστώνεται δηλαδή ότι για την αντιμετώπιση αυτής της πολύτιμης για κάθε κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη μορφωτικής έκρηξης, η Ε.Ε. επέλεξε δυστυχώς την εύκολη, παρακμιακή λύση: Συρρίκνωση της γενικής παιδείας, υποβάθμιση του γνωστικού υπόβαθρου των θεμελιωδών επιστημών, πολλαπλασιασμό των «ευέλκτων» επιλογών, δηλαδή των σπουδών χωρίς ουσιαστική υποδομή και επομένως χωρίς ανθεκτικό διαχρονικό περιεχόμενο. Οι Υπουργοί Παιδείας των ευρωπαϊκών χωρών ανανεώνουν συνεχώς τη δέσμευσή τους για καθολική εφαρμογή στο χώρο των Πανεπιστημίων του συστήματος των δύο κύκλων σπουδών, έτσι ώστε να υλοποιηθεί η βασική τομή της Διακήρυξης της Μπολόνια, το κατάπτυστο «κατά Μπολόνια ευαγγέλιο»³⁶, του 1999.

Η διαφορετική φύση των δύο κύκλων και η συνακόλουθη ουσιαστική διάσπαση της συνέχειας των σπουδών, επιβεβαιώνεται από τις ρητές αναφορές ότι ο πρώτος και ο

³⁶ Στη Γερμανία π.χ., που εφαρμόστηκε αυτή η πανεπιστημιακή μεταρρύθμιση για οικονομικούς κυρίως λόγους, ομολογείται σήμερα η αποτυχία της: Σε πρόσφατο πρωτοσέλιδο άρθρο της με τίτλο «Έσκασε η φούσκα της Μπολόνια», η συντηρητική εφημερίδα «Frankfurter Allgemeine» που συνδέεται στενά με την επιχειρηματική ελίτ αυτής της παραγωγικά κυρίαρχης χώρας της Ευρώπης, αναφέρει: «Δέκα χρόνια μετά την εισαγωγή της μεταρρύθμισης της Μπολόνια στα πανεπιστήμια, η βαθύτερη μεταρρύθμιση του γερμανικού πανεπιστημίου από τον 19^ο αιώνα μπορεί να θεωρηθεί αποτυχή. Αυτό το παραδέχονται τώρα πλέον, ακόμη και οι υπεύθυνοι... Η μεταρρύθμιση της Μπολόνια είναι ένας απομακρυσμένος από την επιστήμη καταναγκαστικός κορσές..., δεν είναι καθόλου σύμπτωση ότι η φούσκα της Μπολόνια έσκασε τόσο σύντομα μετά τη χρηματοπιστωτική φούσκα... Και στα δύο συστήματα οι υπεύθυνοι έχουν χάσει κάθε σχέση με την πραγματικότητα. Τώρα ήρθε η ώρα να εξετάσουμε νηφάλια τι απέγινε μια επιστημονική κουλτούρα που είχε θεμελιωθεί στην επιχειρηματολογία, είχε θεσμοποιήσει την αμφιβολία, επιδίωκε να προάγει την ανεξάρτητη σκέψη και τη μακροπρόθεσμη γνωστική διαδικασία. Έχει αναπτυχθεί μια κενή σκηνοθεσία επιστήμης, στην οποία έχουν εκτοπίσει την επιστημονική αντιπαράθεση τύποι άνευ ουσίας, νομιμότητες διαδικασιών και συμφέροντα ισχύος. Δε διεξάγεται πλέον έρευνα επειδή ένα ερώτημα χρήζει απαντήσεως, αλλά επειδή πρέπει να εισρεύσουν στα λογιστικά βιβλία χρηματικοί πόροι».

δεύτερος κύκλος οφείλουν να έχουν διαφορετικούς προσανατολισμούς: Χωρίς επαρκή επιστημονική θεμελίωση, οι σπουδές του πρώτου κύκλου είναι συνήθως ρηχές, σύντομες και εξειδικευμένες προς κάποιες τρέχουσες ανάγκες της αγοράς, δηλαδή μετασχηματίζονται σε μεταλυκειακές επαγγελματικές σχολές, με περικάλυμμα πανεπιστημιακού τίτλου. Γίνονται πράγματι οικονομίες στον κρατικό προϋπολογισμό³⁷, πλην όμως η μακροπρόθεσμη αναπτυξιακή ζημιά είναι πολλαπλάσια διότι ο πρώτος αυτός κύκλος μόνο πανεπιστημιακές σπουδές δεν είναι. Οι λίγοι που μπορούν να μην εργαστούν και επιπλέον να πληρώσουν δίδακτρα, συνεχίζουν στο δεύτερο κύκλο, όπου συνήθως είτε επιχειρείται πρωθύστερα, να διδαχθούν τις βάσεις της επιστήμης που δεν διδάχθηκαν στον πρώτο κύκλο, είτε συνεχίζεται η ... εμβάθυνση των εξειδικεύσεων χωρίς τις βάσεις για την εμβάθυνση.

Η Ευρώπη εγκαταλείπει επομένως την καλή παραδοσιακή ποιότητα των πανεπιστημιακών της σπουδών και τις μετασχηματίζει με την εξαίρεση ολίγων κέντρων αριστείας (τα οποία χρηματοδοτούνται ικανοποιητικά και αδιαφορούν πλήρως για την «Μπολόνια των πληβείων», όπως εύστοχα ορισμένοι εκπρόσωποί τους την αποκαλούν στα παρασκήνια), σε ένα πολυκατάστημα –supermarket– προμηθευτή μαζικών και φτηνών επιφανειακών και βραχυπρόθεσμων προσεγγίσεων στις Επιστήμες, την Τεχνολογία και τις εφαρμογές τους. Υποκρύπτεται η προφανής ευρωπαϊκή άρνηση της περαιτέρω οικονομικής υποστήριξης του κυρίαρχου και ιστορικά επιτυχημένου ηπειρωτικού της μοντέλου: του συστήματος ενός ενιαίου κύκλου πανεπιστημιακών σπουδών, ο οποίος στηρίζεται σε μια καλή γενική παιδεία, δομείται με ισχυρό και ορθολογικά διαρθρωμένο επιστημονικό υπόβαθρο και οδηγεί απευθείας σε πτυχίο επιπέδου Master, μεγαλύτερης και διαρκέστερης εμβέλειας.

Οι Ευρωπαίοι Υπουργοί αγνοούν ότι το υπό κατάργηση παραδοσιακό μοντέλο εφαρμόζεται τελευταίως με επιτυχία σε μερικά από τα καλύτερα Αγγλοσαξονικά Πανεπιστήμια, περιορίζονται σε ανέξοδα ωραία λόγια περί του δημοσίου αγαθού και της δημόσιας ευθύνης για τον Ευρωπαϊκό χώρο Ανώτατης Εκπαίδευσης και προβάλλουν το φιλόδοξο στόχο της ανάδειξης της Ευρώπης της γνώσης και της κοινωνικής συνοχής. Συνεχίζουν όμως να υποχρηματοδοτούν τα Πανεπιστήμια και

³⁷ Σπαταλώντας συνήθως αλλού τα ίδια ή και μεγαλύτερα ποσά. Π.χ. στη χώρα μας, για αποτυχημένες «άυλες δράσεις», π.χ. στο παρα-εκπαιδευτικό μας σύστημα, όπως τα 2,5 δισ. ευρώ της περιόδου 2000-2006 σε ΚΕΚ και ΟΑΕΔ, που δεν ενίσχυσαν επί της ουσίας το εργατικό μας δυναμικό, για ορισμένους πανάκριβους και αμφίβολης αναγκαιότητας εξοπλισμούς, για όσες ενισχύσεις δεν είναι πράγματι αναγκαίες και ελεγχόμενης αποτελεσματικότητας, στο συνένοχο για την τελευταία οικονομική κατάρρευση, τραπεζικό μας σύστημα.

την Έρευνα, διευρύνοντας το χάσμα με τους αντίστοιχους ανταγωνιστικούς χώρους των Ηνωμένων Πολιτειών, της Ιαπωνίας και των αναδυόμενων νέων δυνάμεων της Κίνας και των Ινδιών. Αναλώνονται δηλαδή στην προσφορά ενός χειμάρρου εύηχων λέξεων και προθέσεων, χωρίς ουσιαστικό δομικό και οικονομικό αντίκρισμα³⁸.

➤ Το κοινωνικοοικονομικό λάθος και η εξελικτική ζημιά

Ένα πρώτο οικονομικό συμπέρασμα είναι ότι η πραγματική Παιδεία απαιτεί επενδύσεις εντάσεως κεφαλαίου, αλλά και εξειδικευμένης εργασίας υψηλών προδιαγραφών. Οι επενδύσεις αυτές έχουν τεράστιο μεν, μακροπρόθεσμο όμως κοινωνικό και οικονομικό όφελος, το οποίο αποδίδει πλήρως στη χρονική κλίμακα μιας, κατ' ελάχιστο, γενεάς. Από την άλλη, η οικονομία της αγοράς εκ της δομής της αδυνατεί να αποφασίσει θετικά για δαπανηρές επενδύσεις που αποδίδουν σε διάστημα μεγαλύτερο των 8 έως 10 χρόνων στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο και όχι, εγγυημένα, στην τσέπη των επενδυτών. Στην προφανή αυτή αδυναμία του καπιταλισμού, ο οποίος όμως για να επιβιώσει έχει απόλυτη ανάγκη και από ορισμένες μακροπρόθεσμες επενδύσεις στην εκπαίδευση και σε άλλα βασικά αγαθά, χρειάζεται γενναία παρέμβαση και ενίσχυση από την εκάστοτε κρατική εξουσία.

Η παραπάνω αυτονόητη πραγματικότητα που επαναλαμβάνεται ρητά και σήμερα από κορυφαίους υποστηρικτές της οικονομίας της αγοράς³⁹, εφαρμόστηκε με επιτυχία κατά τους αιώνες της ακμής των ευρωπαϊκών κρατών και συνεχίζει να εφαρμόζεται και μάλιστα με μεγάλη επιτυχία από ορισμένες σημερινές υπερδυνάμεις. Η Ευρώπη σταδιακά το εγκαταλείπει και η ιστορία διδάσκει ότι η οικονομική στήριξη της Δημόσιας και δωρεάν Παιδείας, ατονεί πάντοτε σε περιόδους πολιτικής και οικονομικής παρακμής. Είναι λοιπόν απόλυτα δικαιολογημένες οι μαζικές κινητοποιήσεις των φοιτητών στην Ευρώπη αλλά και ανά τον κόσμο για την ανέχεια και συνακόλουθη υποβάθμιση των δημοσίων Πανεπιστημίων, των μόνων που διασφαλίζουν τη στοιχειώδη ισότητα ευκαιριών στο ξεκίνημα κάθε νέας γενιάς.

Και γιατί να μην καλυφθεί η αυξημένη ζήτηση Πανεπιστημιακών σπουδών από την ιδιωτική πρωτοβουλία; Θα με ρωτήσετε. Ως παλαιός πανεπιστημιακός δάσκαλος

³⁸Το όλο θέμα παρουσιάζεται αναλυτικά στο κεφάλαιο 2 του βιβλίου μου «Ελληνική Παιδεία», εκδόσεις Gutenberg, 2005.

³⁹ Βλέπε και το μεταφρασμένο στα Ελληνικά βιβλίο του Lester Thurow, κοσμήτορα στο Sloan School of Management του MIT και καθηγητή Οικονομικής, με τίτλο «Το μέλλον του καπιταλισμού», εκδόσεις Λιβάνη, 1997.

είμαι επί της «Δημοκρατικής Αρχής», ριζικά αντίθετος με την ίδρυση Ιδιωτικών Πανεπιστημίων, όχι μόνο για τους λόγους που προανέφερα, αλλά και για την αποφυγή της εξελικτικής μας συρρίκνωσης, όπως θα δείξω στη συνέχεια. Ας δεχθώ όμως ότι με έχει ξεπεράσει η σημερινή εκπαιδευτική πραγματικότητα της Ε.Ε., την οποία βέβαια θεωρώ αναγκαίο κακό για τη χώρα μας. Αλλοίμονο τότε αν δεν προστατεύσουμε την ίδια την οικογένεια από τις συνέπειες της εναγώνιας αναζήτησης πανεπιστημιακών πτυχίων για τα παιδιά της, αλλά και τον παραγωγικό ιστό κάθε χώρας από κατόχους πτυχίων και συνακόλουθων επαγγελματικών δικαιωμάτων χωρίς ουσιαστικό αντίκρισμα.

Το ελάχιστο καθήκον κάθε κράτους είναι προφανές:

- Θέσπιση αυστηρών προδιαγραφών για τις βασικές υποδομές, τον εξοπλισμό και το εκπαιδευτικό προσωπικό αυτών των Ιδιωτικών Πανεπιστημίων, των καθ' ημάς Κολεγίων, ως προϋπόθεση για την αδειοδότησή τους.
- Εφαρμογή συστήματος αυστηρών τακτικών ελέγχων καθόλη την περίοδο λειτουργίας τους, με τη δημιουργία του κατάλληλα εξοπλισμένου και στελεχωμένου κρατικού μηχανισμού.
- Καθορισμός των επαγγελματικών δικαιωμάτων των αποφοίτων, με βάση το περιεχόμενο και τη διάρκεια των σπουδών τους και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες έγιναν αυτές οι σπουδές.

Χωρίς τη σχολαστική εφαρμογή των παραπάνω, απλά θα επιτρέψουμε την ολοκλήρωση του απόλυτου ευτελισμού της Πανεπιστημιακής Παιδείας και την καταστροφική για την κοινωνία εκχώρηση επαγγελματικών δικαιωμάτων, σε απόφοιτους που δεν έχουν τα στοιχειώδη προσόντα. Θα ευλογήσουμε δηλαδή,

- την απρόσκοπτη και ανεξέλεγκτη πώληση «εκπαιδευτικών πακέτων» και συνακόλουθα πτυχίων χωρίς την πεμπτουσία της απόκτησης επιστημονικής γνώσης, χωρίς τη σχέση Δάσκαλου – Ερευνητή – Φοιτητή,
- την εκχώρηση επαγγελματικών δικαιωμάτων όχι με βάση τα προσόντα για την άσκησή τους, αλλά σύμφωνα με το τι νομίζει ή τι δηλώνει ότι πουλάει ένα κερδοσκοπικό ίδρυμα παροχής γνώσεων.

Αλλά ακόμα και αν προστατεύσουμε την ποιότητα των ιδιωτικών πανεπιστημίων η μεγάλη ζημιά για το μέλλον μας δεν είναι μόνο δημοκρατικής υφής είναι και βιολογική:

Τα καλύτερα νέα μυαλά κατανέμονται ισομερώς σε όλες τις οικονομικές διαβαθμίσεις της κοινωνίας και επί πλέον οι φτωχότερες τάξεις, δεν παραχαϊδεύουν αλλά αντίθετα δημιουργούν ισχυρότερα κίνητρα «προκοπής» στα παιδιά τους. Επομένως ο αποκλεισμός των παιδιών των «μη έχοντων» από τις καλές αλλά δαπανηρές Πανεπιστημιακές σπουδές, ισοδυναμεί με ευνουχισμό της ακμής της κοινωνικής πλειοψηφίας. Ευνουχίζουμε δηλαδή ισόποσα το μέλλον μας στο διεθνές ανταγωνιστικό γίγνεσθαι, απεμπολούμε της πηγαίες εξελικτικές μας δυνατότητες αφήνοντας στο σκοτάδι μεγάλο μέρος της νέας γενιάς.

Σε τελευταία ανάλυση, ο σκοταδισμός έχει πολλές όψεις, ας θυμηθούμε δύο χαρακτηριστικές:

- Συρρίκνωση των πόρων για τη Δημόσια Παιδεία, που στραγγαλίζει την εγκύκλια και την μετα-λυκειακή μόρφωση του μη έχοντος πολίτη.
- Συσκότιση της αλήθειας, κάτω από ομοβροντίες ύβρεων εναντίον επιλεγμένων στόχων, π.χ. ομάδων της Πανεπιστημιακής Κοινότητας ή δημόσιων συμβόλων, ταιλωπαρωμένων συνήθως από ασυγχώρητες αμέλειες, ανεπάρκειες αλλά και λάθη όλων μας.

➤ **Οι επιλογές της νέας γενιάς στις οικονομικές επιστήμες και το τελικό πολιτικό ερώτημα**

Οι ιστορικές συγκυρίες με τις επιπτώσεις τους στο κοινωνικοοικονομικό γίγνεσθαι, επηρεάζουν όπως είναι φυσικό τις νέες γενιές στις επιλογές των σπουδών τους. Η χώρα μας αποτελεί ένα τυπικό μεταπολεμικό παράδειγμα: Η Ελλάδα της δεκαετίας του 50, κατεστραμμένη από την κατοχή και τον εμφύλιο πέτυχε εδώ και μισό αιώνα, με ελάχιστη εξωτερική βοήθεια και παρόλα τα σημαντικά λάθη και τις παραλείψεις μας, το δικό της θαύμα ανοικοδόμησης. Έχτισε με ταχύτατους ρυθμούς και σε πολύ καλή ποιότητα τις πρώτες μεταπολεμικές κοινωνικές υποδομές της. Το δύσκολο αυτό εγχείρημα στηρίχτηκε κατά κύριο λόγο στους μηχανικούς και τους γιατρούς, για το λόγο αυτό τα καλύτερα μυαλά διαγωνίζονταν τότε για μια θέση στα πολυτεχνεία και τις ιατρικές σχολές. Οι οικονομικές σπουδές ήταν σε δεύτερη ζήτηση.

Εδώ και λίγες δεκαετίες όμως τα πράγματα έχουν αλλάξει: Η κίνηση των κεφαλαίων έγινε σημαντικότερη από την παραγωγή αγαθών. Αλλά και στις κατασκευές σημαντικών έργων, κυρίως των κοινωφελών υποδομών, επιβάλλεται πλέον η

πλήρης και τεκμηριωμένη σε βάθος χρόνου συγκριτική οικονομική αξιολόγηση των δυνατών τεχνικών και λειτουργικών λύσεων, στην οποία περιλαμβάνεται και η αξιόπιστη εκτίμηση του περιβαλλοντικού κόστους του έργου, έτσι ώστε να επιλεγεί η βέλτιστη. Συνακόλουθα η ζήτηση οικονομολόγων και οι αποδοχές ανέβηκαν, τα οικονομικά πέρασαν στην αιχμή του ενδιαφέροντος της νέας γενιάς. Ακόμα και απόφοιτοι άλλων σημαντικών επιστημονικών περιοχών, όπως μαθηματικοί και μηχανικοί, μετεκπαιδεύονται σε διάφορους τομείς των Οικονομικών Επιστημών.

Ας μου επιτραπεί εδώ να επαναλάβω την άποψη ότι οι οικονομικές σπουδές, που εντάχθηκαν κατ' αρχάς στην κατηγορία των κοινωνικών επιστημών και στη συνέχεια όχι μόνο ανασυγκροτήθηκαν σε ξεχωριστό κλάδο αλλά και σε ολόκληρες που δημιούργησαν διακεκριμένα Πανεπιστήμια, ισχυροποιούνται με την εμβάθυνση στο μαθηματικό τους υπόβαθρο: Πρέπει να γίνουν κατανοητές στο φοιτητή, τόσο η πολύπλοκη δομή των στοχαστικών διαδικασιών προσέγγισης των οικονομικών γεγονότων και των μοντέλων που τα εκφράζουν, όσο και το χονδροειδές και αναξιόπιστο των σχηματικών ντετερμινιστικών απεικονίσεων. Ο επιστήμονας οικονομολόγος πρέπει να κατέχει τις θεωρίες σύνθεσης των δυναμικών στοχαστικών συστημάτων και τις τεχνικές της επίλυσής τους για την απόκτηση κάποιων αποτελεσμάτων, αναδεικνύοντας και τους βαθμούς αβεβαιότητας των δυνατών λύσεων.

Η ορθολογικά δομημένη, πολυδιάστατη και απεγκλωβισμένη από τις υπεραπλουστεύσεις και πρώιμες εξειδικεύσεις, Δημόσια Εκπαίδευση, είναι το πρακτικό όπλο και δώρο του Διαφωτισμού στις ευρωπαϊκές κοινωνίες, ενάντια στον σκοταδισμό: Εφοδιάζει με τα αναγκαία για την επιβίωση και την ισονομία του απλού πολίτη, στη δύσκολη καθημερινή του ζωή, ανθεκτικά στο χρόνο, ειρηνικά όπλα, στηρίζει την ανεξαρτητως κοινωνικής τάξης ανάδειξη των καλύτερων στελεχών της νέας γενιάς για την παραγωγή αγαθών, υπηρεσιών, πολιτικής και πολιτισμού.

Επομένως οι σημερινές ευρωπαϊκές ηγεσίες επιβάλλεται να απαντήσουν με ξεκάθαρη γλώσσα στο θεμελιώδες πολιτικό ερώτημα: Στη σημερινή εποχή της κυριαρχίας μιας παγκόσμιας αγοράς προϊόντων και υπηρεσιών, εξακολουθεί να ισχύει η υποχρέωση της παροχής από το «Δήμο» προς τους πολίτες ορισμένων θεμελιωδών για την ένταξη στον κοινωνικό ιστό και την επιβίωση με στοιχειώδη αξιοπρέπεια αγαθών, όπως είναι η Παιδεία; Με άλλα λόγια, ισχύει ακόμα για την Παιδεία η έννοια του «Δημόσιου Αγαθού», το οποίο πρέπει να προσφέρεται χωρίς

τίμημα αλλά και να είναι προσιτό στους οικονομικά και κοινωνικά ασθενέστερους πολίτες, έτσι ώστε να αποφεύγεται τουλάχιστον η αρχική περιθωριοποίησή τους;

Αναγνωρίζει η Ευρωπαϊκή Ένωση ότι είναι μοιραία τα λάθη της χρόνιας υποχρηματοδότησης και της υπεραπλουστευμένης ισοπέδωσης της ποιότητας στην Παιδεία, της συρρίκνωσης των πρότυπων δημόσιων σχολείων, του άκριτου και χωρίς υποδομές πολλαπλασιασμού των Πανεπιστημίων; Αν οι πολιτικοί ηγέτες πιστεύουν πράγματι ότι το δημόσιο σχολείο, από νηπιαγωγείο έως πανεπιστήμιο, παραμένει ο κύριος φορέας του ευρωπαϊκού κεκτημένου, της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης, της εθνικής μνήμης και δημοκρατικής συνειδήσης, καλλιεργώντας εκ της δομής του την ισότητα, τη συλλογικότητα και την αλληλεγγύη, με ποιες συγκεκριμένες οδηγίες και νέους πόρους προτίθεται να το στηρίξει;

Δεν πρέπει τέλος να μας διαφεύγει ή να ξεχνάμε ηθελημένα, ότι η θεμελιώδης αποστολή της Παιδείας προς το «Δήμο», η δημιουργία μορφωμένων αλλά και υπεύθυνων δημοκρατικών πολιτών, πρέπει να στηρίζει ηθικά και διδακτικά την διαρκή αμφισβήτηση των δεδομένων της «Καθεστηκυίας Τάξης», άλλως εμπεριέχει μια ριζική αντίφαση. Τα λόγια του Bertrand Russell στο έργο του *Εκπαίδευση και Κοινωνική Τάξη* είναι χαρακτηριστικά: «Οι πολίτες, όπως τους αντιλαμβάνονται οι κυβερνήσεις, είναι πρόσωπα που θαυμάζουν το status quo και είναι προετοιμασμένα να αγωνίζονται για τη διατήρησή του. Κι ενώ οι κυβερνήσεις επιδιώκουν να παράγουν ανθρώπους αυτού του τύπου, οι ήρωες που επικαλούνται από το παρελθόν ανήκουν ακριβώς στο είδος εκείνο που οι ίδιες επιδιώκουν να παρεμποδίσουν!

Όλα τα δυτικά έθνη θαυμάζουν το Χριστό, που ασφαλώς η Σκότλαντ Γυάρντ θα τον θεωρούσε ύποπτο αν αυτός ζούσε σήμερα,....»